

Byggnadsvårdsrapport 2024:14
Richard Edlund
Anders Franzén
Ådel V Franzén
Liselotte Jumme

Arkitektur i platta paket

En förstudie kring hur vi värderar kataloghusen
med exempel från Jönköpings och Kalmar län

Byggnadsvårdsrapport 2024:14

Richard Edlund

Anders Franzén

Ådel V Franzén

Liselotte Jumme

Arkitektur i platta paket

En förstudie kring hur vi värderar kataloghusen
med exempel från Jönköpings och Kalmar län

Jönköpings läns museums dnr: 2022-348
Riksantikvarieämbetets dnr: RAÄ-2022-2446

Rapport och foto: författarna om inget annat anges
Grafisk mall: Anna Stålhammar
Distribution: Digital pdf

Jönköpings läns museum, Box 2133, 550 02 Jönköping
Tel: 036-30 18 00
E-post: info@jkpglm.se
www.jkpglm.se

Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr I2018/00079.

© JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM och KALMAR LÄNS MUSEUM 2024

Innehåll

Förord.....	5
Inledning.....	6
Bakgrund.....	6
Syfte.....	6
Avgränsning.....	7
Metod.....	8
Källmaterial och källkritik.....	9
Termer, definitioner och begrepp.....	9
Tidigare forskning och kunskapsläge.....	10
Disposition.....	11
Hur har sentida bebyggelse värderats hittills?.....	12
Historisk bakgrund.....	12
“Värdering och inventering av förortsbebyggelse...”.....	14
Värdering av sentida bebyggelse – ett sentida exempel.....	16
Detaljeringsnivå beträffande resultaten.....	17
Presentation av de tre metoderna.....	19
Unnerbäcksmodellen.....	19
Plattformen.....	20
SAVE-metoden.....	22
Vilka typer av värden?.....	24
Hur har fallstudiens orter valts ut?.....	25
Disposition.....	25
Myresjö – fallstudie av ett fabriksnära kataloghusområde.....	27
Ett nytt kataloghusområde.....	27
Bakgrund.....	27
1960-talets byggnadsplan.....	27
Kataloghusens nybyggnadsgestaltning.....	29
Erfarenheter från fältinventeringen, Myresjö.....	30
Unnerbäck.....	30
Plattformen.....	31
SAVE.....	32
Ekeberg, Hultsfred.....	35
Bakgrund.....	35
Planområde och småhusmiljö.....	35
Erfarenheter från fältinventeringen, Ekeberg.....	37
Unnerbäck.....	37
Plattformen.....	39
SAVE.....	40
Sammanfattning, slutsatser och hypoteser.....	43
Enstaka kataloghus.....	43
Kataloghus – planområde.....	43
Skalnivåer.....	43
Värderingsnivå och bevarandegrad.....	44
Presentation.....	45
Säkerställande.....	46

Estetik och arkitektoniskt värde	46
Kontinuitet och historisk förankring	46
Exkurs: Sammanhanget bär upp beståndsdelarna	47
Utblick: Exemplet Landala egnahem	47
Katalogerna från kataloghustillverkarna 1960–2000	49
Inledning	49
Inventering av huskataloger på de två läns museerna	49
Kontakter med Kungliga biblioteket, Stockholm	49
Huskatalogerna – försäljningskanal och kommersiellt tryck ..	49
Huskatalogerna som idébärare och kommersiellt tryck	52
Identifiera och berika boendet	53
Digitalisering	53
Målet med en digitalisering	53
Slutnoter	54
REFERENSER	57
Arkiv	57
Personkontakter	57
Litteraturlista	57
Otryckta källor	59
Administrativa uppgifter	60

Förord

Nästan alla har en relation till kataloghusen. De finns i rik mängd, spridda över hela landet, men har ofta sitt ursprung i någon av Smålands talrika husfabriker. Föreliggande studie vill både ta ett första steg till att problematisera hur vi värderar denna bebyggelse i dag och verka för ett ökat intresse för denna ”arkitektur i platta paket”.

Denna rapport är både tänkt som en vetenskaplig slutredovisning för förstudien *Arkitektur i platta paket* och ett avstamp och en plattform för fortsatt utveckling av forskningsprojektet.

Arbetet i denna förstudie har huvudsakligen finansierats genom ett FoU-bidrag från Riksantikvarieämbetet och arbetet har genomförts gemensamt av Jönköpings läns museum (JLM) och Kalmar läns museum (KLM) under 2023. Medverkande har varit antikvarie Richard Edlund (KML), fil. dr Anders Franzén (JLM), fil. dr Ådel V Franzén (JLM) och avdelningschef Liselotte Jumme (KLM).

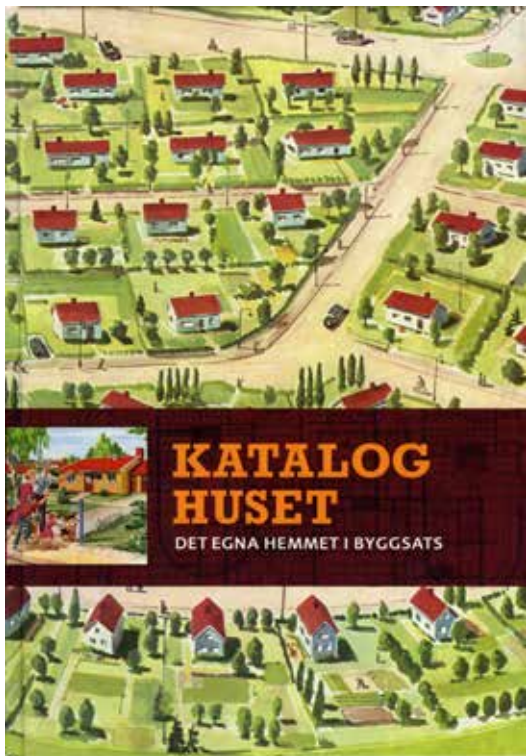
Förstudien har omfattat fältstudier, litteratur- och arkivgenomgångar, interna och bredare seminarier och kontakter med forskare, antikvarier, husproducenter och möjliga framtida samarbetsparter. Vi vill gärna tacka dessa för intressanta och värdefulla bidrag.

Richard Edlund

Anders Franzén

Ådel V Franzén

Liselotte Jumme

Boken *Kataloghuset, det egna hemmet i byggsats* gavs ut av Byggförlaget 2004. Medverkande var bland annat Kalmar läns museum och Jönköpings läns museum.

Inledning

Bakgrund

Kataloghus – en del av vår arkitektur och vårt kulturarv – är dåligt belysta, kunskapen bristfällig och statusen låg. Risken är att värdefulla miljöer av detta slag förvanskas eller går förlorade innan de fått den uppmärksamhet de förtjänar. Hur kan kulturmiljövården och civilsamhället hantera detta?

Flera småländska småorter är avfolkningsbygder, med sjunkande huspriser. Samtidigt går småhustrenden i två stilriktningar med andra förebilder än kataloghuset *i sig* – sekelskifteshuset å ena sidan och det nymodernistiska å den andra. Vid en översiktlig genomgång av sentida inventeringar lyfts det sena 1900-talets bebyggelse knappast fram. Om de trots allt presenteras görs det på ett generellt och inte alltid övertygande sätt. I stället sätts fokus på enskilda prestigebyggen av kända arkitekter.

Projektet *Kataloghusets landskap* med boken *Kataloghuset – det egna hemmet i byggsats* 2007 innebar ett omtag i ämnet. Initiativtagare till projektet var läns museerna i Småland. Projektets bas skapades av en genomgång av både huskataloger och exempel från fältet. När resultaten presenterades i bokform medverkade både antikvarier från läns museerna och forskare och skribenter på nationell nivå.¹ Arbetet ledde också till utställning och föredrag.

Syfte

Kunskapen om kataloghus som företeelse är låg hos fastighetsägare, bygglovshandläggare/planerare, mäklare och byggföretag. Det finns också hos kulturmiljövårdens parter bristande kunskap. Värderingsmetoder och sätt att uttrycka värden behöver analyseras och diskuteras för att anpassas bättre till just denna byggnadskategori.

Föreliggande förstudies syfte är att ta fram ett underlag för en mer omfattande undersökning, vars syfte är att presentera verktyg för att på ett relevant och övertygande sätt identifiera, värdera och karakterisera kataloghusbebyggelse, men i förlängningen även annan småhusbebyggelse. Vi är övertygade om att det är en stor skillnad på att hantera äldre och enstaka byggnader jämfört med småhusens sammanhållna miljöer. Skillnaden är också stor i att hantera individuellt utformad landsbygdsbebyggelse och elitarkitekters monument i jämförelse med småhusproducenternas mer standardiserade massproduktion. Här behövs metodutveckling där vi redan i dag kan se betydelsen av att studera planeringsprocessens förspel och sammanhang. Det blir samtidigt viktigt att diskutera olika inventerings- och bedömningsmetoder, såsom ”Unnerbäcksmodellen”, ”plattformen” och SAVE-metoden.

Detta projekt strävar således efter att uppmärksamma den sentida småhusbebyggelsen utifrån flera, för sektorn relevanta aspekter. Detta kan skapa förutsättningar för att dessa bebyggelsemiljöer

kan hanteras på ett mer relevant och mindre godtyckligt sätt i samhällsplaneringen. Utgångspunkten är att projektet skall vässa de redskap och metoder som sektorn behöver för sitt arbete med bebyggelsemiljöerna. Ett annat viktigt steg är att påbörja arbetet med att ersätta mångas fördomar och skapa ett positivt intresse för denna bebyggelse. Att fånga fastighetsägarnas intresse och ge dem redskap att förstå områdenas historia, sammanhang och värden är då avgörande. Genom detta fokus kan också intresse skapas för hur en ort vuxit fram och idag ter sig för boende och de som passerar.

Boken *Kataloghuset, det egna hemmet i byggsats* bidrog till att diskutera och förstärka begreppet kataloghus. I vilken mån kan det finns ett intresse av att restaurera och kanske varsamt återställa ett kataloghus? För den som gå i sådana tankar finns många svar i bevarade kataloger. Att ge husägare möjligt att leta upp sitt hus i en katalog kan väcka intresse och stolthet. Denna förstudie försöker därför undersöka förutsättningarna för att digitalisera detta källmaterial.

Avgränsning

Detta är en förstudie där den tidsmässiga avgränsningen för de studerade kataloghusen sträcker sig mellan 1960 och 2000. Denna avgränsning har valts eftersom det finns betydligt mer erfarenhet av att hantera tillkommen fram till och med 1950-talet inom kulturmiljösektorn. Att dokumentera och värdera bebyggelse efter år 2000 är vanskligt, men låter sig ändå kanske göras. Därför kommer ett resonemang om denna främre tidsgräns ändå att föras i föreliggande rapport.

Eftersom kataloghusindustrin är så stark inom de län som projektgruppen arbetar inom undersöks i princip hus och husföretag endast från dessa län. För att balansera förstudiens resurser mot en rimlig geografisk avgränsning har fyra fallstudieområdena valts ut och undersökts med något olika ambitionsnivå: främst områden

Marknadsföring av Gullringshus 1964.

Här presenteras ett kök från Gullringshus 1975.

i Myresjö (Vetlanda kommun) och Hultsfred (Ekeberg, Hultsfreds kommun), men också Gullringen (Vimmerby kommun) och Bäckseda (Vetlanda kommun). Det är i första hand Myresjö respektive Ekeberg i Hultsfred som presenteras nedan, medan de övriga fungerat som referensområden och breddat diskussionerna.

Bebyggelsen som undersöks är kataloghus och för en djupare diskussion kring detta begrepp och dess definition, se nedan. Här räcker det med att undersökningen främst fokuserar på enfamiljshus som ingår i ett större, ungefär samtidigt tillkomna småhusområde med annan kataloghusbebyggelse.

Metod

Mot bakgrund av att denna etapp är en förstudie har många dörrar varit öppna för att uppnå förstudiesyftet.

En översiktlig genomlysning av i vilken mån och hur kataloghusmiljöer har hanterats av kulturmiljövården i inventeringar och liknande har varit en utgångspunkt, både för en allsidig utvärdering och för en generell nulägesbeskrivning. Relevanta nätverk, såsom exempelvis Byggnadsantikvarisk regional krets (BARK), kombinerat med tillgängligt material publicerat på Internet har på ett relativt lättåtkomligt sätt gett visst underlag för denna genomlysning.

Både Kalmar läns museum och Jönköpings läns museum har i samarbete med kommuner under senare år inventerat kataloghusområden för att kartlägga eventuella kulturhistoriska värden.² Denna inventeringserfarenhet har underlättat arbetet och bidragit till den allmänna översikt över kataloghusbeståndet som finns i länen.

I samband med de genomförda fältinventeringarna har projektdeltagarna gemensamt i fält och vid efterföljande seminarier diskuterat, värderat, ifrågasatt och karakteriserat de aktuella miljöerna för att försöka finna relevanta kriterier för en analys. Vad kan konstituera det kulturhistoriska värdet i en massmiljö, ofta med många i efterhand tillkomna förändringar? Är det relevant och resursmässigt rimligt att väga in de boendes upplevelse av området och hur skulle det i så fall göras? Har kommunala samhällsplanerare någon tydlig uppfattning om ett områdes karaktär, särart och kulturhistoriska värde? Redan inledningsvis bedömde vi att det inte var möjligt inom förstudiens ramar genomföra strukturerade enkäter eller intervjuundersökningar, men i fält har vi ändå fått kontakt med husägare som gärna talat om sina hus och områden. Enstaka samtal med aktörer inom husföretagen har också skett.

Ett vid inventeringar underutnyttjat källmaterial är de lättillgängliga detaljplaner som oftast finns digitaliserade via Lantmäteriets Arkivsök. Många kommuner gör också äldre byggnadsplaner, detaljplaner osv tillgängliga via sina hemsidor. Detta underlättar väsentligt förberedelserna inför en inventering.

Flera av de större husfabrikerna fanns i Småland. Kataloger från flera husfabrikanter finns samlade och har använts som ett vär-

defullt källmaterial för att försöka klargöra förutsättningarna för en digitalisering. Möten har också förts med eventuella framtida samarbetsparter.

Källmaterial och källkritik

Denna förstudie är i hög grad en metodundersökning där de deltagandes inventeringsvana kombineras med en handfull olika metodpaket. I de analysprocesser som projektet genomgått har historiskt inriktade arkiv- och litteraturstudier inte prioriterats. I stället har vi förlitat oss på flerårig inventeringskompetens och de erfarenheter som bokprojektet om kataloghus för snart 20 år sedan gav. Däremot har metodundersökningen krävt djupdykningar i den litteratur som skapats för att presentera och testa de aktuella metoderna. Det gäller allt från akademiska avhandlingar till kortfattade broschyrer som behandlar inventerings- och värderingsmetodik.

Avsnittet som behandlat huskatalogerna har andra förutsättningar än metodstudien. Där för vi ett resonemang om vad katalogerna står för och hur dessa kan användas för att lyfta företeelsen kataloghus.

Termer, definitioner och begrepp

Begreppet kataloghus är inte helt självklart, men i boken *Kataloghuset – det egna hemmet i byggsats* har antikvarien Richard Edlund definierat det som ett enfamiljshus som beställs av en köpare från en hustillverkare. Underförstått innebär detta att byggnaden också skall vara mer eller mindre monteringsfärdig. Det viktiga att framhålla är att huset inte är helt individuellt utformat och byggt av "lösvirke" på plats, utan att tillverkningen i hög grad är standardiserad och sker på en husfabrik. Ofta talar man om kataloghus i kontrast till arkitektritade byggnader, trots att kataloghuset i regel är gestaltat av en arkitekt i vid bemärkelse.

Kataloghus kan förekomma både som enstaka infill i redan

Montering av ett kataloghus. JLM.

befintliga bostadsområden och som i ett större och samtida sammanhang tillkommet småhusområde. I denna förstudie har vi strävat efter att främst fokusera på de områden som skapades i ett sammanhang och som under en begränsad period försågs med småhus från husfabriker. Detta eftersom byggnadsinventering av sådana områden är en mer utmanande och komplicerad uppgift. Under arbetets gång har vi upptäckt att dessa småhus ofta tillkommit i kombination med radhus och flerfamiljshus.

Tidigare forskning och kunskapsläge

Kataloghusbebyggelse från 1900-talets andra hälft är inget kunskapsområde som ägnats särskilt mycket uppmärksamhet inom humanistisk forskning. Företeelsen är för sentida för att ha fångats upp av den kulturhistoriska forskningen och alltför avlägsen för att intressera samtida arkitekturforskare.

En introduktion till företeelsen villor och småhusbebyggelse ger Elisabet Stavenow-Hidemark i sin avhandling *Villabebyggelse i Sverige 1900–1925: inflytande från utlandet, idéer, förverkligande*.³ Oftast har det rört sig om undersökningar av elitarkitekternas produktion kring storstäderna i ett tidigt skede. Kontrasten till detta är den massproducerade vardagsarkitektur under 1900-talets andra hälft i periferin.

Leif Jonsson gjorde en pionjärinsats med sin avhandling *Från egnahem till villa: enfamiljshuset i Sverige 1950–1980*.⁴ Att inom en konstvetenskaplig tradition fokusera på massproduktion och vardagsarkitektur var okonventionellt och skapade förutsättningar för en ny och allsidig belysning av småhusfenomenet. Det är lockande att tro att vi i dag – snart 40 år efter avhandlingens tillkomst – kan bygga vidare och pröva andra perspektiv på denna bebyggelse. Under arbetet med förstudien har vi lyckats få kontakt med Leif Jonsson, som visat intresse för att följa arbetet.

Boken *Kataloghuset, det egna hemmet i byggsats* bidrog till att diskutera och förstärka begreppet kataloghus. Författarna gjorde en tvärvetenskaplig analys med utgångspunkt i begreppet kataloghus och ett tidigare underutnyttjat källmaterial presenterades översiktligt. Rikt illustrerad och med många personer i blickfånget innebar att boken avslöjade mycket av kataloghusets formvärld och de som stod bakom denna.

Arbetsätt och metod för att inventera bebyggelse har utvecklats i olika riktningar inom kulturarvssektorn. Antikvarien Axel Unnerbäcks modell är generellt spridd, men är delvis ifrågasatt. Plattform Kulturhistorisk värdering och urval som presenterades för några år sedan har inte fått det genomslag som många förväntade sig. SAVE metoden som främst förknippas med danskt kulturarvsarbete har genomlysts i forskningen, men är knappast använd i Sverige. Dessa tre metoder är en utgångspunkt för förstudiens arbete med att diskutera metodutveckling inom projektet.

1970-talets kataloghus saknade oftast källare, men hade i stället en inredd vindsvåning med balkong på gaveln. Gullringshus 1975.

Disposition

Kapitlet om inventering av kataloghusområden inleds med en översiktlig historik över efterkrigstidens kulturhistoriska byggnadsinventering med särskilt fokus på värderingsmetoder, begrepp, kriterier och främre tidsgräns.

Därefter görs tre korta presentationer av de inventerings- och värderingsmodeller som prövas i denna förstudie. Inledningsvis rör det sig om den värderingsmetod som utvecklades inom Riksantikvarieämbetet under 1980-talet och var förhärskande under flera decennier – den så kallade Unnerbäcksmodellen. Under 2010-talet utvecklade Riksantikvarieämbetet en ny, mer processinriktad metod för hantering av kulturarvet, vilket presenterades i rapporten *Plattform, Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Den tredje metoden som vi testar är SAVE-metoden, som utvecklades i Danmark för att systematisera och effektivisera kulturmiljöinventering och värdering. Den centrala delen av kapitlet ägnas åt tillämpning av de tre olika metoderna inom två kataloghusområden – ett mindre område i Myresjö, Vetlanda kommun, Jönköpings län och ett något större område som heter Ekeberg och ligger i Hultsfreds tätort och kommun, Kalmar län. Kapitlet avslutas med en presentation av våra preliminära erfarenheter och slutsatser i form av ett antal uppställda hypoteser.

Kapitlet om huskataloger presenterar kortfattat huskatalogen som företeelse och redogör för våra förberedelser för att genomföra en digitalisering av dessa kataloger.

Hur har sentida bebyggelse värderats hittills?

Historisk bakgrund

Den moderna kulturmiljövården med mer omfattande och generell byggnadsinventering inleddes på 1950-talet.⁵ I en artikel i tidskriften RIG redogör intendenten Erik Hofrén 1965 kortfattat för utvecklandet av byggnads- och miljöinventeringar efter kriget. Han framhåller särskilt den så kallade Lundautredningen från 1952 som föredömlig. Utredningen byggde på danska förebilder och en bärande tanke var ett klassificeringsschema med tre klasser – Omistliga hus, Värdefulla hus och miljöhus. Bland de begrepp som användes var *stilkvaliteter*, *konstruktionskvaliteter*, *unikvärdefunktionsflexibilitet* – begrepp som i dag känns svår använda. Hofréns kärnfråga var att det behövdes en enhetlig, tydlig och för avnämarna användbar modell för byggnadsinventering.⁶

Ett tidigt exempel på byggnadsinventering i Småland är den som genomfördes utefter Storgatan i Vimmerby. Inventerare var dåvarande amanuensen Axel Unnerbäck och arkitekt Lars Brattberg och arbetet publicerades av Riksantikvarieämbetet 1965. Värderingsnivåerna då formulerades

- Antikvariskt och miljömässigt mycket värdefull bebyggelse
- Miljömässigt värdefull bebyggelse
- Bebyggelse utan antikvariskt eller miljömässigt intresse⁷

Ett parti av Storgatan i Vimmerby på 1970-talet. Foto Kalmar läns museum, Kerstin Pettersson.

Ett annat tidigt exempel på mer övergripande byggnadsinventeringar i Småland är inventeringen av Gränna stadsbebyggelse 1966.⁸

Många inventeringar utfördes under dessa banbrytande år, men med olika metoder och med skiftande redovisning. Sander Roséns vid Nordiska museet sammanställde texten *Hjälpredda vid kulturhistorisk byggnadsinventering*, här berörs inte värderingsmomentet över huvud taget. I stället rör det sig om en vägledning vid byggnadsdokumentation.⁹ I en strävan att skapa en mer enhetlig metod

för byggnadsinventering sammanställde landsantikvarien Sten Rentzhog 1971 skriften *Byggnadsinventering, förslag till riktlinjer* i samarbete med Riksantikvarieämbetet. Ett mål var att all kulturhistoriskt värdefull bebyggelse i landet skulle kartläggas och att allt skulle kunna redovisas på de ekonomiska kartorna, ungefär som fornlämningarna i det dåvarande fornlämningsregistret.¹⁰ Rentzhog föreslog en metod som innebar totalinventering, dvs alla byggnader skulle registreras och dokumenteras, oavsett kulturhistoriskt värde och byggår. Härigenom sköt man upp diskussionen om vilka kriterier man borde ställa upp för att avgöra om en byggnad skulle anses ha ett kulturhistoriskt värde. Värderingen skulle göras vid en senare bearbetning av materialet, det så kallade rapportarbetet.¹¹

Fem år efter Rentzhogs metodbeskrivning utkom Riksantikvarieämbetet med skriften *Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering*. Det är intressant att myndigheten nu valde det vidare begreppet bebyggelseinventering i stället för byggnadsinventering. Skriften framhåller på flera ställen vikten av att inrikta bevarandebegreppet på hela miljöer, i stället för enskilda byggnader. Trots denna breddning av ämnesområdet hette den del av Riksantikvarieämbetet som hanterade dessa frågor *Sektionen för byggnadsinventering*.¹² *Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering* anger inte explicit en främre tidsgräns för kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, men i den exempelsamling kring kartbearbetning som presenteras där kategoriseras mer sentida byggnader exempelvis med texten "Byggnader som avviker från den äldre bebyggelse", "Modern byggnad" eller "Modern byggnad (ca 1930–)".¹³ Detta tycks antyda en ungefärlig främre tidsgräns.

I slutet av 1970-talet arbetade Statens Planverk med landets energihushållning. Som en del i detta arbete lät man Riksantikvarieämbetet närmare beskriva hur kulturhistoriskt värde skulle tolkas. Då framhölls följande kriterier som de vanligaste:

- Sällsynthet
- Representativitet
- Konstnärligt eller arkitektoniskt värde
- Arkitekturhistoriskt och/eller teknikhistoriskt intresse
- Ursprunglighet
- Miljövärde¹⁴

Under 1970- och 80-talen var byggnadsinventering vid landets museer intensiv och i regel utgick man från den modell med inventeringsblanketter som utarbetats av Rentzhog, men ofta medtogs endast byggnader som redan i fält bedömdes ha ett kulturhistoriskt värde. Totalinventeringar blev för kostbara. Den hitre tidsgränsen för den bebyggelse som togs med drogs ofta omkring 1930. Med andra ord föll bebyggelse som var yngre än ca 50 år utanför inventerarens fokus. Denna åldersgräns om 50 år hade en lång tradition och förekom redan när kulturminnesvården etablerade sig under tidigt 1900-tal i Sverige och utomlands.¹⁵

Landsantikvarie Sten Rentzhogs vägledning för byggnadsinventering från 1971.

Riksantikvarieämbetets skrift om inventering av kulturhistorisk bebyggelse utkom 1976.

I många fall kan man inte utläsa om eller vilken främre tidsgräns som tillämpats eftersom detta inte uttrycks i inventeringsrapporterna. Under lång tid tycks däremot den efterkrigstida bebyggelsen medtagits mer i undantagsfall. Om bebyggelse från 1900-talets andra hälft värderats har det med få undantag varit märkesbyggnader ritade av välkända arkitekter. Exempel på detta från Småland är Tranås tätort som inventerades 1971–72. Även om åldersgränsen i princip var satt till 1930 togs ändå ett fåtal yngre byggnader med, exempelvis Stadshuset uppfört 1951–53 efter ritningar av Ivar Stål och Adrian Langendal efter en nationell tävling.¹⁶

Vid byggnadsinventeringen i Tranås stad i början av 1970-talet sattes tidsgränsen till byggnader uppförda före 1930, men som ofta skett togs även yngre byggnader med om de var tillräckligt anmärkningsvärda, exempelvis stadshuset från början av 1950-talet.

“Värdering och inventering av förortsbebyggelse..”

Våren 1985 arrangerades ett seminarium – *Värdering och inventering av förortsbebyggelse från 1930-talet och vår tid* – av Riksantikvarieämbetet och Kungliga Tekniska högskolan. Efter seminariet gjordes en sammanställning av dess diskussioner med syftet att initiera uppföljande forskningsprojekt. Seminarierapporten konstaterade att byggnadsinventering hittills i hög grad förbiset bebyggelse från 1930-talet och senare. Kunskapsläget bedömdes också vara mycket ojämnt.¹⁷

Rapporten diskuterar också utmaningarna med tillvaratagandet av yngre bebyggelse och skriver: “En viktig uppgift för kulturminnesvårdare är att göra synligt de karaktäristiska bebyggelsen besitter samt också presentera därtill hörande adekvata värderingsgrunder. Man måste också utveckla det språkliga nät, instrument, med vilket varsamhet ska beskrivas och motiveras”.¹⁸ Seminarier efterfrågade således en karakterisering av bebyggelsen, användbara värderingskriterier och en övertygande kommunikation som motiverar varsamhet. Allt detta känns som en viktig uppmaning även till föreliggande förstudie.

Vid seminariet togs även frågan om urvalskriterier upp. Denna

svårösta fråga föreslogs lösas med ett enkelt – men otydligt – grepp. Kriteriet för urvalet formulerades: “det urval som gjorts i den samtida diskussionen och som finns i litteraturen”. Man tycks mena att de byggnadsprojekt som omnämnt och tagits upp i samtidens tidskrifter och diskussioner skulle stå i fokus när man gjorde urvalet. Det var bråttom och tilläggs-kriterier kunde gott utvecklas vid varje specifikt ärende.¹⁹ Man kan misstänka att om arbetet på detta sätt främst fokuserat på bebyggelse som tagits upp i exempelvis tidningsreferat och i tidskriftsartiklar knappast visat på den sentida och vardagliga småhusbebyggelsens bredd i hela landet, utan snarare på bebyggelsemiljöer i arkitekturdebattens framkant.

Längre fram i texten utvecklas tankarna på vilka motiv man bör ha för urvalet, men inte heller här får en presumtiv inventerare tydlig vägledning. De tre ”aspektgrupperna” sammanfattas i

1. Konstnärligt värdefull, exempelvis arkitektoniskt värdefull eller värdefull från stadsplanesynpunkt.
2. Kulturhistoriskt värdefull, exempelvis orördhet, tidstypiskhet.
3. Socialhistoriskt värdefull.

En intressant passus i seminarierapporten handlar om att man inte bara skall studera husen utan “att man också betraktar planfrågorna, hur man har arbetat fram nybyggnadsområdena och hur man har byggt på den äldre staden och hur man format ett nytt stadslandskap, hur man då har arbetat med sådant som anpassning till terräng och befintlig bebyggelse, hur kommunerna har hantlat sin markpolitik”²⁰. Ett mål är således att just söka sig bortom fasaduttrycket mot en mer generell områdesgestaltning och dess bakgrund och förutsättningar. I seminarierapporten framhålls att bebyggelsen kan kopplas till den politiska respektive ekonomiska historien. Vidare föreslås att en metod för att karakterisera byggnadsbeståndet är att utgå från utvecklingen inom det byggnadstekniska området.²¹ Detta är aspekter som också vi särskilt observerat i denna förstudie.

Vid sidan om ovanstående tankar framhåller seminarierapporten också vikten av att höja medvetandet för den aktuella bebyggelsen. Med detta tycks man inte bara mena att de boende eller allmänheten skall vårda sina byggnader varsamt, utan att på ett mer grundläggande plan skapa en förståelse och respekt för “bebyggelsens kulturhistoriska och identitetsskapande kvaliteter”.²² Vi kan inte nog stödja denna intention, vilken vi redan haft i tankarna när boken *Kataloghuset – det egna hemmet i byggsats* publicerades 2004 och vår ansats i denna förstudie vad gäller digitalisering och tillgängliggörandet av huskataloger.

Förutom de för vårt projekt mest spännande tankarna som presenterats ovan, omfattar seminarierapporten även idéer som känns igen redan från kulturmiljövårdens barndom – vi måste ta fram mer kunskap! Miljöerna försvinner och det är bråttom!²³

Antikvarie Emma Karp's kandidatuppsats om värdering av sentida bebyggelse.

Värdering av sentida bebyggelse – ett sentida exempel

Den särskilda utmaningen att göra kulturhistoriska värderingar av sentida bebyggelsen har tagits upp i en kandidatuppsats i kulturvård av bebyggelseantikvarien Emma Karp 2016 – *Kulturhistorisk värdering av 1980- och 90-talsbebyggelse*.²⁴ I hennes undersökning tar hon upp tre fallstudier där sentida byggnader står inför förändring. Resonemangen kompletteras med en intervjuundersökning där sammanlagt sex aktörer – antikvarier och arkitekter – inom samhällsplanering berättar om sin syn på begreppet kulturhistoriskt värde och andra näraliggande termer, hur många år det måste gå innan man kan bedöma byggnaders kulturhistoriska värde och svårigheterna med att göra dessa bedömningar. I diskussionerna kring kulturhistoriskt värde förhåller sig Karp till några centrala dokument. Utöver The Burra charter, som antagits av ICOMOS²⁵, presenteras svenska nyckeldokument

- Unnerbäck
- Plattformen
- Boverkets byggregler

Utöver dessa presenteras flera forskares olika syn på begreppet kulturhistoriskt värde.²⁶

I Karps undersökning framkommer en generell syn bland antikvarierna att en byggnad bör ha blivit omkring 25 till 50 år gammal innan man kan göra en kulturhistorisk bedömning.²⁷ Trots denna inställning tycks de intervjuade ändå hanterat mer sentida kulturhistoriska värden, om än med viss vanda. Anledningen är att byggnader skall ha åldrats något innan de kan bedömas varierar. Flera av Karps informanter framhåller den historiska aspekten i begreppet kulturhistoriskt värde. En antikvarie menar, mer pragmatiskt, att om även riktigt sentida bebyggelse skulle hanteras inom ramen för det antikvariska regelverket skulle detta inte vara möjligt av praktiska skäl. En annan erkänner den inom antikvariekåren vedertagna praxisen om ett tidsavstånd, men menar samtidigt att enstaka, nästan nyuppförda byggnader redan nu kan pekas ut, exempelvis Hotel Avalon i Göteborg, som uppfördes 2006–07 efter ritningar av Magnus Månsson, Titti Hosa och Christopher Kihlberg.²⁸

Orsaken till att bedömningen av kulturhistoriskt värde hos byggnader från omkring 1990, som Karp presenterar i tre fallstudier, över huvud taget uppstår ligger troligen i de tre exemplens gemensamma nämnare – de är alla tre exempel på olika former av ”spjutspetsarkitektur”. En av de aktuella byggnaderna ritades av vid den tiden tongivande arkitekter och uppmärksammades särskilt när den stod färdig. Av betydelse var också att den ingick i ett samband med en 1930-talsbyggnad av elitarkitekten Sigurd Lewerentz.²⁹ En annan byggnad var särskilt påkostad med höga kvalitetskrav och gestaltades av ett av landets största teknikkonsultföretag.³⁰ Den tredje byggnaden ingick också i ett samband med

landets tidigaste modernistiska byggnader ritad av arkitekt Paul Hedqvist 1930 och sedermera förklarad för byggnadsminne. Den aktuella, intilliggande byggnaden anges vara landets första äventyrsbad från ca 1985.³¹ Ingen av byggnaderna tycks representera mer allmän vardagsarkitektur.

Att frågan om kulturhistoriskt värde och varsamhet över huvud taget aktualiserades i Karps fallstudier beror säkerligen i hög grad på byggnadernas mycket speciella förutsättningar. Att en av Karps informanter också nämner Hotel Avalon som en sentida aspirant för en kulturhistorisk värdering beror troligen på Kasper Sahlin-nominering mm. Att reflektioner kring kulturhistoriskt värde skulle bli en fråga bland samhällsplaneringens aktörer vid förändring av mer ”vardaglig” bebyggelse är mer osannolikt.

Frågan om även sentida byggnader kan ha ett kulturhistoriskt värde drogs till sin spets av Skellefteå kommun i samband med tillkomsten av det nya Kulturhuset Sara. Efter avgjord arkitekt-tävling erhöll byggnaden ett q i detaljplanen trots att den ännu inte var uppförd.³²

Detaljeringsnivå beträffande resultaten

En betydelsefull fråga vid bebyggelseinventering är vilken detaljeringsnivå som eftersträvas i resultatredovisningen. Skall redovisningen av byggnaders kulturhistoriska värde anges som en allmän indikation på att kulturhistoriska värden kan vara aktuella och utgöra en grund för fortsatt utredningsarbete eller gör en inventering anspråk på att redovisa både aktuella kulturhistoriska värden och de karaktärsdrag som, är förknippade med byggnaden och dess värden? Skall inventeringen gå ännu längre och ge indikationer på hur den skall säkerställas och vårdas?

Den mest generella och allmänna slutsatsen av en inventering och kulturhistorisk värdering är att det anges att en byggnad kan omfatta kulturhistoriska värden. Inventeraren avstår emellertid från att precisera värdena närmare och överlåter insatsen att klargöra detta till ett tillfälle, exempelvis när en myndighet skall handlägga ett konkret ärende.

Om det kulturhistoriska värdet skall preciseras närmare är det lämpligt att man förhåller sig till vedertagna dokument eller relevant lagstiftning. I mitten av 1970-talet föreslog Riksantikvarieämbetet att bebyggelsen skulle delas in i tre olika kategorier. Särskilt värdefulla områden, Byggnader där en byggnadsminnesförklaring kunde komma i fråga och övrig bebyggelse som borde säkerställas genom stadsplanebestämmelser eller liknande.³³

I dag är det vanligt att förhålla sig till det nu aktuella regelverket inom kulturmiljölagen (KML) och plan- och bygglagen (PBL). Vad gäller kulturmiljölagen blir frågan i så fall om en byggnad eller bebyggelsemiljö har ett synnerligen högt kulturhistoriskt värde.³⁴ Om så är fallet kan en byggnadsminnesförklaring vara aktuell. Om man

i stället förhåller sig till plan- och bygglagen ställer sig frågan om byggnaden är särskilt värdefull eller byggnaden ingår i ett särskilt värdefullt bebyggelseområde. I så fall aktualiseras lagstiftningens regler om förvaskningsförbud. Om byggnaden eller bebyggelseområdet i stället har mer allmänna kulturhistoriska värden kan plan- och bygglagens varsamhetskrav vara tillämpliga.³⁵ För att avgöra om en föreslagen åtgärd inkräktar på plan- och bygglagens förvaskningsförbud och varsamhetskrav måste byggnadens eller bebyggelseområdets karaktärsdrag redovisas. Detta kan göras redan i samband med inventeringsprocessen, men det är vanligt att detta sker först i samband med att en detaljplan skall tas fram eller att ett bygglov aktualiseras.

Sammanfattningsvis kan värderingen i inventeringsprocessen ha varierande ambitionsnivå och nå olika långt. Den mest basala värderingen innebär att värderingen anger att kulturhistoriska värden finns och överlåter en ytterligare precisering till en kommande planprocess eller ett konkret bygglovsärande. En högre ställd ambitionsnivå preciserar däremot vilka karaktärsdrag som konstituerar och har betydelse för byggnadens eller bebyggelseområdets kulturhistoriska värde. Legalt fastställt blir en byggnads kulturhistoriska värde först när en myndighet har fattat ett sådant beslut. Det kan gälla länsstyrelsen som förklarar en byggnad för byggnadsminne eller en kommun som i ett planärende eller bygglovsärende beslutar att en byggnad eller bebyggelseområde är särskilt värdefullt.

Presentation av de tre metoderna

Unnerbäcksmodellen

En inom sektorn välkänd metod för värdering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse är den som ofta kallas Unnerbäcksmodellen efter antikvarien vid Riksantikvarieämbetet Axel Unnerbäck. Metoden arbetades i sina huvuddrag fram av en arbetsgrupp inom Riksantikvarieämbetet under 1980-talet och fungerade länge som ett inofficiellt stöd inom sektorn. När den nationella databasen *Bebyggelseregistret* utvecklades under 1990-talet var Unnerbäcksmodellen en av utgångspunkterna. I registrets inventeringshandbok som redogör för registret och förutsättningarna för att lägga in uppgifter i den beskrivs modellen steg för steg.³⁶ År 2002 publicerades skriften *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse* med Unnerbäck som författare och det var först då som metoden presenterades mer fullständigt med hjälp av förklarande diskussioner och exempel – främst från Stockholm och Östergötland. Metoden som presenteras i skriften berör profana byggnader och bebyggelsemiljöer och gör inte anspråk på att fokusera på kulturmiljön i vidare mening.³⁷

Målet med metoden är att skapa en systematik i urvals- och värderingsarbetet. En huvudtanke för metoden är därför att dela in värderingsprocessen i olika steg. I det inledande skedet identifieras de **grundmotiv** som finns för ett bevarande. Dessa indelas i sin tur i **dokumentvärden** och **upplevelsevärden**. Med dokumentvärden avses ett kunskapsunderlag som av Unnerbäck karakteriseras av objektiva egenskaper. De beskrivna historiska egenskaperna är emellertid beroende av bedömarens kunskaper och detta kunskapsunderlag kan ändras över tiden. **Upplevelsevärdena**, som är den andra delen av grundmotiven, är däremot mer estetiska, upplevelsemässiga och socialt engagerande egenskaper hos värderingsobjektet. Unnerbäck framhåller att dessa egenskaper är mer eller mindre subjektiva. För att motverka subjektivitetens risker bör upplevelsevärdena göras med särskild omsorg och gärna diskuteras i en större grupp. Både dokumentvärdena och upplevelsevärdena har *i sig* ett antal värdebegrepp som stöd vid värderingen. Inom dokumentvärdena finns exempelvis byggnadshistoriskt, arkitekturhistoriskt och personhistoriskt värde. Bland de mer subjektiva upplevelsevärdena nämns exempelvis konstnärligt och miljöskapande värde samt traditionsvärde.

När dessa två grundmotiv utarbetats som underlag för värderingen av bebyggelse skall en bearbetning ske där man även för in ytterligare kriterier som innebär **förstärkande** eller **övergripande motiv**, exempelvis kvalitet, autenticitet, sällsynthet och representativitet.³⁸

När bedömarens sammanfattat bebyggelsens dokumentvärden, upplevelsevärden och förstärkande motiv görs värderingen där dessa värden och motiv sammanvägs och motiveras. Det är i första

Den så kallade Unnerbäcksmodellen arbetades fram under många år och publicerades 2002. Huvudförfattare var Axel Unnerbäck vid Riksantikvarieämbetet.

hand de ovan beskrivna delarna av värderingsprocessen som skall analyseras och testas i föreliggande studie.

I sin skrift presenterar Unnerbäck även en fortsatt process som diskuterar bevarandets olika ambitionsnivåer, lagmässigt säkerställande och hur bebyggelse kan dokumenteras och vårdas. Dessa delar är emellertid mer allmänt hållna och har inte fått samma genomslag inom sektorn som värderingsmetoden. Dessutom relateras den kulturhistoriska värderingen till i dag delvis obsolet lagstiftning. Vi bortser således från dessa delar i detta sammanhang.

Även om Unnerbäcksmodellen är ett allmänt erkänt och flitigt använt verktyg i värderingsarbetet inom sektorn har det funnits kritik mot hur den ibland använts. När grundmotiven skall identifieras riskerar de olika värden som metoden presenterar att bli en katalog – inventeraren gör det enkelt för sig och använder den som en checklista och bockar av de mest relevanta. Ett visst skolhus anges exempelvis ha byggnadshistoriskt, samhällshistoriskt och arkitektoniskt värde. Bland de förstärkande motiven anges vidare att skolhuset är både autentiskt och sällsynt. Den sammantagna bedömningen riskerar då att summeras i tre typer av värden och två förstärkande motiv; $3+2=5$. I stället för denna, något matematiska slutsats där många olika värden och motiv upplevs ge ett högre värde, invänder många att om metoden används på detta sätt leder fel. I stället måste en noggrann och tydligt formulerad motiveringstext ge den mest användbara värderingen.

Unnerbäck diskuterar inte någon främre tidsgräns för kulturhistorisk bedömning, men han hämtar exempel från så sent som 1970-talet. Det gäller då almdungen i Kungsträdgården. För den generation som protesterade mot avverkningen av almarna hade detta parkavsnitt ett starkt symbolvärde, men detta värde kan antas bli mindre tydligt för kommande generationer, enligt Unnerbäck.³⁹

Axel Unnerbäck har framhållit att tanken från början var att värderingen enbart skulle omfatta det kulturhistoriska värdet och att inventeraren helt skulle bortse från andra aspekter i sammanhanget, såsom tekniskt skick, förändrings- och rivningsönskemål, ekonomi osv.⁴⁰

Plattformen

År 2015 presenterade Riksantikvarieämbetet rapporten *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval, grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Syftet var att beskriva ett förhållningssätt hur man kan hantera värderings- och urvalsfrågor beträffande kulturarv och kulturmiljö. Med de rekommendationer som beskrivs i rapporten fanns det en strävan att redogöra för en reflekterande metod som medvetandegör och dokumenterar värderings- och urvalsprocessens olika moment. Väl underbyggda och transparenta argument i kulturarvsarbetet skulle gynnas av ett genomtänkt arbetssätt. En aspekt som rap-

porten fokuserade på var kulturarvsområdets begrepp och detta ledde bland annat till att man skapade en definition av begreppet *Kulturhistoriskt värde*.⁴¹

Det avsnitt i Plattformens-rapporten som främst är relevant i detta sammanhang har rubriken *Kulturhistorisk värdering och urval*. Där beskrivs hur värderingsprocessen bör delas upp i fyra moment: *beskrivande, analyserande, planerande* och *beslutande*.

- *Det beskrivande momentet* innebär att man beskriver objektets fysiska och immateriella innehåll och dess kulturhistoriska bakgrund. Frågan "Vad har hänt?" ställs och svaret bör beskriva objektets kulturhistoriska sammanhang. Frågan "Vad finns och återspeglas" besvarar i sin tur vilka egenskaper hos objektet som kan förknippas med dess kulturhistoriska bakgrund. Det övergripande syftet är att fånga objektets kulturhistoriska sammanhang och karaktärsdrag.
- I *det analyserande momentet* sker den kulturhistoriska värderingen. Hur väl och i vilken grad framkommer objektets kulturhistoriska bakgrund och sammanhang i objektets innehåll och egenskaper? Syftet är att avgöra och förklara vad det är hos objektet som konstituerar dess kulturhistoriska värde samtidigt som en gradering eller rangordning görs.
- Inom *det planerande momentet* sker planering och prioritering – vilka hot mot objektet finns, vilka är förutsättningarna för bevarande och utveckling av dess kulturhistoriska värden? Vad skall lyftas fram och vad kan nedprioriteras?
- *Det beslutande momentet* avslutar processen genom att man med mer formella beslut och med kunskap från tidigare moment avgör säkerställande, vård, resursfördelning och andra sätt med syfte att hantera de kulturhistoriska värdena.

I rapporten framhålls att de olika momentens turordning kan variera liksom att vissa situationer ger möjlighet att utesluta vissa moment.⁴² I detta sammanhang där värdering av kataloghusbebyggelse står i fokus är det framför allt de två första momenten som är relevanta för vår undersökning.

En styrka med Plattformens metod är att tydliggöra olika moment i värderingsarbetet. En erfaren inventerare eller antikvarie kan ibland snabbt göra en bedömning av en byggnads bakgrund, förändringsskeden, bevarandegrad, kulturhistoriska betydelse och slutligen dess kulturhistoriska värde. Att på detta sätt på stående fot göra anspråk på att skapa en vederhäftig bedömning är just det som Plattformen värjer sig emot. Om man däremot manas till att dela upp värderingens olika steg och i text tydliggöra vad som är mer objektiva fakta, estetiska bedömningar, vad företeelsen står för, vilka kriterier som ansetts vara relevanta osv blir argumentationen tydligare och mer transparent.

Plattformen kunde, när den publicerades, uppfattas som en ny modell som kunde ersätta Unnerbäcksmodellen. Detta var inte syf-

Plattform Kulturhistorisk värdering och urval publicerades som en rapport 2015 av Riksantikvarieämbetet.

tet utan byggde i stället vidare på Unnerbäcksmodellen och andra metoder.⁴³ I realiteten använder många båda dessa modeller i sitt tankesätt vid värdering av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse.

Att skapa en resonerande och tydlig redogörelse för en byggnads kulturhistoriska sammanhang följt av en väl formulerad beskrivning av vad som konstituerar det kulturhistoriska värdet kan visserligen vara klagörande, men det kräver en större arbetsinsats. Det kan också ställa högre krav på den som använder materialet. När samhällsplaneringens aktörer i dag ofta kräver korta och snabba besked huruvida en byggnad har ett kulturhistoriskt värde som behöver vägas in vid hanteringen av ett PBL-ärende riskerar Plattformens metodik att uppfattas vara överambitiös.

SAVE-metoden

Ett i grunden danskt arbetssätt för att inventera och värdera bebyggelse är SAVE-metoden. SAVE är en förkortning för *Survey of Architectural Values in the Environment*. Metodens användning i Sverige har varit mycket begränsad, men den har analyserats och utvärderats i urbanforskaren Håkan Hökerbergs avhandling *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse, SAVE-metoden som underlag för bevarandeplanering från 2005*.⁴⁴

SAVE-metoden grundstruktur utarbetades under sent 1980-tal som en följd av danska myndigheters strävan att kartlägga bevarandevärd bebyggelse på ett enhetligt och rationellt sätt. Metoden omfattar en tydlig geografisk dimension där både analysverktyg och resultatpresentation använder kartmaterial. Ett nyckelbegrepp är det danska **Kommuneatlas**, som efterhand har omdefinierats till **Kulturmiljøatlas** och senare **Kulturarvsatlas**. Ursprungligen skulle en Kommuneatlas vara kommunövergripande, men detta har ofta frångåtts.

Det framhålls att SAVE-metoden är en arkitektonisk metod, inte bara en kulturhistorisk metod. Detta tydliggörs genom att inventering med hjälp av metoden i Danmark oftast utförts av nytutexaminerade arkitekter – inte kulturhistoriker.

SAVE-arbetet utförs i två steg. Inledningsvis sker en **kartläggning** av en eller flera bebyggda strukturer, därefter görs en **registrering** och **bevarandevärdering** av respektive byggnad.

I det första steget görs en kartläggning av bebyggelsemiljöns strukturer och helheter. Arkitektoniska iakttagelser och avläsande av miljöns fysiska uttryck undersöks. Detta sammanfattas i bärande bevarandevärden. I den följande, mer detaljerade nivån registreras och värderas alla byggnader.

För att återknyta till det första steget, kartläggning – detta kan i sin tur delas upp i tre steg: **förundersökning**, **fältarbete** och **efterföljande bearbetning**. Ett arbetssätt som föreslås är tematisk kartläggning. Detta innebär att man gör parallella analyser på bebyggelsemiljöer som har gemensamma egenskaper, exempelvis

Håkan Hökerberg publicerade sin avhandling *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse, SAVE-metoden som underlag för bevarandeplanering* 2005.

stationssamhällen, radhusområden osv. Detta kan ge förutsättningar för en god överblick över liknande bebyggelsemiljöer och underlätta jämförelser.

Ett verktyg i den tidiga processen är de tre ben som analyserna vilar på: **arkitektur**, **topografi** och **historia**. Ett annat verktyg är att kartlägga bebyggelsen i tre kategorier med olika skalnivåer: **Dominerande drag**, **bebyggelsemönster** och **element i bebyggelsen**. Dominerande drag är exempelvis topografi, gränser, vägar osv. De dominerande dragen är främst tänkta att avse en hel tätort eller liknande, men i våra exempel nedan arbetar vi med betydligt mer begränsade områden. Bebyggelsemönster kan vara stadsarkitektonisk karakteristik av ett kvarter eller en stadsdel. Den tredje skalnivån, element i bebyggelsen, fokuserar på arkitektoniskt intressanta detaljer, såsom exempelvis viktiga gaturum, enskilda byggnadstyper eller kyrkogårdar. Alla dessa uppgifter förs in i ett strukturschema som är ett formulär med samma syfte som inventeringsblanketter i allmänhet, dvs att systematisera och strukturera såväl registrering som avläsning. Strukturschemat omfattar även en översiktskarta där delar av analysen presenteras med sgraffering, pilar, linjer osv.

Värderingen av den bevarandevärda bebyggelsen vilar på fem grundstenar:

1. Arkitektoniskt värde
2. Kulturhistoriskt värde
3. Miljömässigt värde
4. Autenticitet
5. Tekniskt tillstånd

Dessa fem värdetyper sammanfattas slutligen i ett bevarandevärde som anges i en niogradig skala. Bevarandevärdets nivåer 1–3 anges innebära ett högt bevarandevärde, nivåerna 4–6 innebär ett bevarandevärde på mellannivå och nivåerna 7–9 ger ett lågt bevarandevärde. Om inventeraren i ett tidigt skede bedömer att en byggnad har ett lågt bevarandevärde kan detta anges utan att man först genomgår alla analyssteg som angetts ovan.

Värderingsmomentet riskerar naturligtvis att omfatta subjektiva bedömningsgrunder. För att motverka individuell subjektivitet anlitas gärna inventerare utan koppling till orten. Vidare organiseras en fölgrupp om ca 10 personer som deltar mer eller mindre i arbetet. Det kan vara berörda politiker och tjänstemän m fl, men också "representanter från lokala köpmannaföreningar, det kommunala museet, arkiv, bevarandeföreningar, andra intressegrupper eller enskilda personer med intresse för bevarandefrågor".⁴⁵

I sin avhandling formulerar Håkan Hökerberg en inledande hypotes, vilken innebär att "SAVE är en ändamålsenlig metod för registrering av bevarandevärd bebyggelse i all stadsmiljö, [...] SAVE-metoden har större potential som underlag för bevarandeplanering än de olika modeller som för närvarande används i Sverige, och därför bör introduceras i vårt land".⁴⁶ I sin sammanfattning

nyanserar Hökerberg utfallet med utgångspunkt i hypotesen. Hans egna erfarenheter är bland annat att registreringen av bevarandevärden visserligen riskerar att göras alltför schematiskt, men syftet har ju trots allt varit att rationalisera processen. Ett problem, som inte är unikt för denna metod, är att byggnader med lågt bevarandevärde uppfattas erhålla ett förhandsbesked om rivning.

Att SAVE, åtminstone i dess tidiga versioner, har haft en främre tidsgräns fastställd till 1940 har medfört luckor i kommunernas kunskapsunderlag. Att en så betydande del av bebyggelsen som den som är uppförd efter andra världskriget lämnas utanför undersökningar är ett problem. Den främre tidsgränsen har därför ibland ändrats. Till detta har också förts kritik mot hur bevarandeprocessen och den efterföljande hanteringen av de utvärderade områdena hanterats, men detta ligger vid sidan om vad vår undersökning omfattar.⁴⁷

En av fem jämbördiga kriterier för värderingen är byggnadens tekniska tillstånd. Att göra en bedömning av om sättningsskador, uppstigande fukt, puts-skador ligger utanför den kompetens som byggnadsinventerare i vårt land i regel har.

Det är svårt att hitta utvärderingar av SAVE-metoden från svenskt håll eftersom den har använts i alltför liten omfattning. Ingen av oss projektdeltagare har tidigare arbetat med metoden. Dessa förutsättningar kombinerat med att metoden är tänkt att användas kommunövergripande har medfört att vi i fältsituationen och i redovisningen känt att vi inte trängt in i arbets sättet fullt ut.

Vilka typer av värden?

Kulturmiljösektorn har länge främst gjort anspråk på att bedöma kulturhistoriskt värde, men detta kan betraktas som endast en typ av värde som en bebyggelsemiljö kan ha. När man som vi diskuterar värdering av bebyggelse är det viktigt att redogöra för vilken typ av värden som undersöks. Detta beror i sin tur på vilka syften värderingen har, som i sin tur kan bero på vilken lagstiftning som man förhåller sig till.⁴⁸ Det kan även bero på vilken metod inventeraren valt.

Kulturmiljölagen hanterar endast en typ av värden: de kulturhistoriska. Vid bedömningen om en byggnads skall förklaras för byggnadsminne eller om en kyrka får förändras är det endast det kulturhistoriska värdet som skall beaktas.⁴⁹

Plan- och bygglagen talar om fler typer av värden utöver de kulturhistoriska – sociala, ekologiska, ekonomiska och estetiska. Dessa kan i sin tur samlas i begreppet kulturvärden. Dessutom ställer lagen krav på hänsyn till naturvärden. En byggnadsantikvarie hanterar hemvant kulturhistoriska värden och sannolikt också estetiska, men värjer sig vanligen att bedöma sociala, ekologiska och ekonomiska värden och naturvärden. Dessa hanteras i stället av andra sakkunniga.

De ovan redovisade metoderna hanterar också de olika värdebegreppen på olika sätt. Unnerbäck har kulturhistoriskt värde som överordnat begrepp och inom det inbegrips mer estetiska aspekter genom arkitektoniskt och konstnärligt värde. Dessa olika värdebegrepp ses således inte som parallella. Plattformen för däremot ett djupare resonemang om de olika värdebegreppen och förhåller sig i första hand till begrepp i olika lagar. Save-metoden framhåller en parallellitet mellan begreppen arkitektoniskt, kulturhistoriskt, miljömässigt värde samt autenticitet och tekniskt tillstånd.⁵⁰

I föreliggande studie bortser vi från andra typer av värden än de som av hävd omfattar kulturhistoriska där en aspekt är estetiska värden. En delmängd av de estetiska värdena är i sin tur de arkitektoniska värdena.

Hur har fallstudiens orter valts ut?

Valet av orter för våra fallstudier har inte föregåtts av några ambitiösa och grundliga undersökningar eller kartläggningar. I ett första skede var det tänkt att endast två orter eller områden skulle ingå i undersökningen, det vill säga ett exempel vardera av våra båda län, men för att utöka möjligheterna till jämförelser studerades i stället fyra områden, även om två av dessa undersöktes noggrannare. I stället för omfattande och djuplodande omsorg vid valet av områden har projektgruppens allmänna kännedom om de småländska länen utgjort en allmän grund för urvalet. Det föreföll lockande att fokusera på ett par småländska husproducenter och på kataloghusområden i deras närhet. Därför valdes exempelvis Myresjö, Gullringen och Hultsfred ut. För att erhålla ett enhetligt område från 1990-talet togs några kvarter från Bäckseda helt nära Vetlanda, med. Inom dessa fyra orter valdes i sin tur fyra mer sammanhängande områden ut, som dessutom tillkommit ungefär vid samma tid. Som en bekräftande kontroll gjordes enkla sökningar på Lantmäteriets arkivsök-tjänst efter byggnadsplaner och detaljplaner. Digitala vandringar inom de föreslagna områdena gjordes också översiktligt med hjälp av Google maps.

I efterhand kan vi konstatera att huvudfokus beträffande våra fallstudier berör kataloghusområden som tillkommit under 1960- och 70-talen. En förklaring till detta är att det under denna period var mycket vanligare med storskaliga exploateringar av omfattande och samtidigt tillkomna områden. Senare blev det vanligare att planlägga successivt, kvarter för kvarter.

Disposition

Nedan följer reflektioner och analyser från huvudsakligen två fallstudier och områden. Det primära syftet är att testa de tre olika inventerings- och värderingsmodellerna i konkreta exempel. Varje fallstudie inleds med en översiktlig historik och beskrivning av respektive område. Vi har eftersträvat att göra dessa så kortfattade

och värdeneutrala som möjligt. Dessa inledningar följs därefter av tester där vi använder de tre ovan beskrivna värderingsmetoderna var för sig – Unnerbäcksmodellen, Plattformen och slutligen SAVE-metoden.

**5 rum och kök med allrum.
Bostadsyta 125 m².
Vill ni se 49 andra bra villaförslag?**

Skicka då in kupongen, så får ni gratis Hultsfreds-hus stora 100-sidiga katalog. Den innehåller exteriörbilder och planritningar på 50 välplanerade villor. Hultsfreds-hus är landets största tillverkare av monteringsfärdiga villor. Gedigna, moderna kvalitetshus till rimliga kostnader. På 24 olika platser har Hultsfreds-hus distriktskontor. Ring gärna dit och "prata villa". Numret står i er telefonkatalog.

SKOGSÅGARNAS INDUSTRI AB
HULTSFREDS-HUS
FF1
Hultsfred tel. 0465/12000

Sänd mig närmare upplysningar om Hultsfreds-hus. Jag tänker bygga 1966 1967 Har tomt Har inte tomt
Väntar tomt

Namn _____
Titel _____ Tel. _____
Adress _____
Postadress _____
(Texta! Tack!)

219

Marknadsföringen skedde med annonser i många veckotidningar. Det skulle vara enkelt att komma i kontakt med hustillverkaren.

Myresjö – fallstudie av ett fabriksnära kataloghusområde

Ett nytt kataloghusområde

Det aktuella området med kataloghus tillkom i huvudsak under 1960-talet strax nordost om byns kyrka. Myresjö kyrka är en tidig-medeltida stenkyrka med inmurade runstensfragment belägen inom centrala Njudungsbygden som upplevde en blomstringstid under yngre järnålder och några århundradena därefter. Den viktigaste lokaliseringfaktorn för småhusområdet torde emellertid närheten till Myresjös husfabrik ha varit. Det tillkomna området blev både ett närbeläget "showroom" för företaget och ett bostadsområde för anställda.

Framvuxet ut en sågverksrörelse startade tillverkningen av monteringsfärdiga hus 1925 och 1932 skapades företaget AB Myresjö-Hus. Byns och socknens mossar gav också upphov till en torvindusti som i början av 1950-talet började producera lätta och isolerande torvfiberplattor till trähustillverkningen, som ersättning för träfiberplattor.⁵¹

Området är beläget i en svagt sydsluttande moränmark som fram till byggnationstillfället i början av 1960-talet var åkermark till Myresjö by.

Bakgrund

I den östra delen av bykärnan påbörjades uppförande av enstaka hus utifrån en byggnadsplan som ursprungligen skapats 1948, men som reviderades både 1952 och 1957.⁵² Tidigt fanns ett område avsatt för allmänna ändamål i nordost och här uppfördes senare en skola. Strax norr om Korsbergavägen tillkom några småhus och norr därom tre flerfamiljshus på rad. Detta var således läget inför den mer omfattande etappen som genomfördes under 1960-talet.

1960-talets byggnadsplan

Ett första steg i den större exploateringen av det aktuella området togs när Myresjö landskommun förvärvade delar av det obebyggda området 1962.⁵³ En ny byggnadsplan togs fram av arkitekten Bengt Swahn (1921–2004). Han hade en bakgrund från arkitektutbildningen vid Chalmers och hade uppdraget som stadsarkitekt i Vetlanda 1955–76.⁵⁴ Planen innebar att drygt 30 tomter styckades av om ca 600–1000 m².

Planen reglerade bland annat fastighetsgränser, gatumark, allmänna platser och park, områden för friliggande hus och antal våningar. Den bärande tanken vid planens utformning tycks ha varit att skapa ett blandat bostadsområde alldeles i närheten av skolområdet. Topografiskt ligger området på en låg platå där höjdskillnaden mot vägen i väster ändå är tydlig. Den högsta punkten inom planområdet sammanfaller med en öppen plats med en park

"Förslag till ändring och utvidgning av byggnadsplan för del av Myresjö..." Planeringsunderlag upprättat 1962 av arkitekt Bengt Svahn, Vetlanda. LM

som omges av en gatuslinga. Här valde arkitekten att placera tre låga radhuslängor samt tre flerbostadshus i två våningar alldeles norr om de som tillkommit på 1950-talet. Entrésidorna på radhusen och flerfamiljshusen vändes ut mot gaturummet och på baksidorna skapades mer avskilda trädgårdar eller gräsytor. Detta kan sägas vara den inre kärnan i området.

I en slinga runt centralområdet nyskapades Ringvägen avsedd för friliggande småhus i en våning. Den lutande området i sydväst ner mot vägkorsningen och kyrkan var avsatt för parkmark. Sannolikt ville arkitekten att man skulle bibehålla utsikten och kontakten mot kyrkan och den gamla vägkorsningen genom att inte bebygga detta område.

Myresjös adresskarta lagd ovanpå 1950-talets ekonomiska karta.

Kataloghusens nybyggnadsgestaltning

Den bebyggelse som skapades i enlighet med 1962 års plan kan, som nämnts tidigare, uppdelas i tre kategorier – friliggande småhus, radhus och flerbostadshus.

Småhus

De friliggande småhusen ger i allmänhet ett varierat intryck där man visserligen kan se likheter genom ibland likartade volymer och former inom vissa samlade husgrupper, men över lag visar exteriörerna en variation i material och utformning. Ringvägens enfamiljshus i sydost är låga med källare, men utan inredda vindar eftersom taken är flacka. Ofta är långsidesfasaderna mot gatan mer slutna, medan man utnyttjat utsikten från området genom att förlägga de större fönstren mot omgivningarna. Fasadmaterialen varierar men rött tegel är vanligt, gärna i kombination med mexisten eller träpanel. Gavelrösternas beklädnad uppvisar också en viss materialvariation.

Flera av tomterna i norr har hus med gaveln vänd mot gatan. Detta har gjort det möjligt att få plats med fristående garage mellan byggnaderna. Mitt emot dessa gavelfasader finns en husrad som särskiljer sig från de flesta andra genom att ha branta garagedrifter till källarvåningarna samt framskjutande tak över entréer och uppglasade burspråk till de innanför liggande köken. Burspråken tycks ha varit försedda med teakpanel och konstglas.

Vid Ringvägens östra ände ligger tämligen enhetliga tegelklädda enbostadshus med långsidorna mot gatan och flacka tak.

Radhus

I kontrast till de friliggande småhusen kan man betrakta de tre radhuslängorna. Här är det ägarförhållandena som skapat förutsättning för att dessa byggnader är enhetliga, med flacka tak utan vind. Enhetligheten härrör från när de uppfördes, men har bibehållits genom att de har haft samma ägare. Gavelfasaderna är klädda med rött fasadtegel medan långsidorna har träpanel. Det arkitektoniska uttrycket är sparsamt och gatufasaderna är mer sluta än de på baksidorna.

Flerbostadshus

De tre flerbostadshusen i områdets mitt skiljer sig tydligt från övrig bebyggelse genom sina större och mer kubiska volymer, bland annat eftersom taken är flacka. Byggnaderna har källare och två av dem har garagedrifter. Fasaderna är klädda med gult, schatterat tegel. De nästan kvadratiske fönstren är jämnt fördelade. Entréerna markeras med ytterdörrarna som ingår i ett vertikalt parti som i dag är panelklädda.

Enfamiljshus i Myresjö med dekorativt ljusinsläpp vid sidan om ytterdörren.

På områdets krön ligger tre gula radhus.

Helt nära radhusen står tre flerbostadshus med kubiska former.

Erfarenheter från fältinventeringen, Myresjö

Unnerbäck

Vid en översiktlig genomgång och ett användande av Unnerbäcksmodellen vill vi beskriva den upplevda **dokumentvärdena** kortfattat. Det dokumentvärde som vi i första hand identifierade var det **samhällshistoriska**, vilket torde gälla många av de mer sammanhängande kataloghusområdena. I Myresjö är tillkomsten av det aktuella området nära förknippat med ortens starka tillväxt som en följd av trä- och husindustrins expansion. Genom ett växande behov av arbetskraft på orten skapades förutsättningar för nya bostäder och sannolikt är de flesta byggnader inom det aktuella området sprungna ur Myresjö-fabriken. En följd av detta blev att området skulle kunna ha använts som ett visningsområde för en del av fabriken produkter. Den "lokala samhällsutvecklingen kan avläsas både i enskilda byggnader och hela miljöer", som Axel Unnerbäck skriver när han redogör för det samhällshistoriska värdet.⁵⁵

Modellens andra grundmotiv bland **dokumentvärdena** vid värdering saknas troligen inte i Myresjö-området, men de är betydligt svagare. Det **byggnadshistoriska värdet** är lågt eftersom byggnaderna är av en mycket vanlig typ och dessutom inte särskilt välbevarade. Det **byggnadsteknikhistoriska värdet** förekommer säkerligen inom kategorin kataloghus. Goda exempel gäller exempelvis nya tekniker och metoder för att effektivisera produktion och montering av husen. För att finna dessa teknikhistoriska företeelser som förstärker det kulturhistoriska värdet krävs mer djupgående undersökningar, vilket inte rymts inom denna inventering och detta projekt. Det kan vara så att ovan nämnda företagsunika torvfiberplattor använts här. Om man belyser det **arkitekturhistoriska värdet** så är detta inte påfallande eftersom byggnaderna representerar en tämligen vanlig vardagsarkitektur utan särskild omsorg. Det **socialhistoriska värdet** handlar gärna om hur miljöer kan illustrera äldre hierarkier i samhällsordningen. Inom Myresjö-området framträder sannolikt en förhållandevis enhetlig social miljö och eventuella olikheter har antagligen skylts över i den då rådande folkhemsandan. För området har inga anmärkningsvärda **personhistoriska** eller **teknik- och industrihistoriska värden** kunnat identifieras.

Modellens **upplevelsevärden** grundar sig främst på estetiska och socialt engagerande egenskaper. Eftersom många kataloghusområden, liksom det i Myresjö, har en lågmäld och alldaglig karaktär är det svårt att finna tydliga **arkitektoniska** och **konstnärliga värden**, även om sådana kvaliteter kan finnas. Eftersom området tillkom under en kort period blir andra upplevelsevärden också otydliga, såsom exempelvis **kontinuitets-** och **traditionsvärde**.

Bland de förstärkande motiv som kan finnas i Myresjö är det som handlar om representativitet lätt att applicera. Som så många

andra kataloghusområden står Myresjö-området som ett i många avseenden typiskt exempel på landsbygdsnära kataloghusområde från 1960-talet med något blandade hustyper, som vart och ett är bevarade i olika hög grad.

Slutsatsen av analysen enligt Unnerbäcks-modellen blir att Myresjö-området har ett tydligt samhällshistoriskt värde som ett tämligen typiskt kataloghusområde, tillkommet nästan i ett sammanhang, med särskilt intressant anknytning till den näraliggande husfabriken.

Plattformen

För att åstadkomma en vederhäftig och grundlig redogörelse för småhusområdet i Myresjö torde det krävas en mer djuplodande undersökning av områdets historia som även omfattar litteratur- och arkivgenomgång. I föreliggande förstudie är detta något som knappast inrymts, men en ansats är värd att prova.

Småhusområdets kulturhistoriska sammanhang omfattar områdets bakgrund, tillkomst och fortsatta utveckling. Relevant i detta sammanhang är den gamla kyrkbyns struktur trots att man knappast fäste avseende vid denna när området växte fram efter andra världskriget. Av betydelse var antagligen de befintliga gamla vägarna och vyn ner mot kyrkplatsen. Träindustrin hade en stor betydelse för trakterna och genom innovativ företagsamhet fick träindustrin en inriktning mot hustillverkning. Verksamheten var framgångsrik och krävde många anställda. Att ordna bostäder för de anställda blev viktigt och det bör ha varit en självklarhet att husfabriken på orten erbjöd sina anställda bostäder ur det egna sortimentet. Även om husen *i sig* kom från tillverkningen på orten upprättades planhandlingarna av en arkitekt i närbelägna Vetlanda.

Det aktuella områdets struktur med gator, byggnadskroppar avsedda för olika boendeformer och den närbelägna skolan härrör från områdets första tid och är än i dag bevarade, men till en vis del förändrade genom byte av material och utformning exteriört. Sammanfattningsvis kan området karakteriseras som en någorlunda välbevarat småhus- och hyreshusområde tillkommet i ett sammanhang med ortens husfabrik som leverantör.

En värdering av området är nästa steg i processen och en sådan kan formuleras så här:

Bostadsområdet i Myresjö avspeglar sin tids upplevelse av modern, småskalig bostadsbebyggelse med ursprung i en kataloghus-tillverkares sortiment. Den för dessa syften tillkomna planen är bevarad och tydligt avläsbar. Även bostadshusens generella gruppering och former är tydligt avläsbara, även om detaljutformning vad gäller fasadmaterial, fönsterutformning, takmaterial och andra detaljer ofta bytts ut. Området har härigenom ett visst allmänt kulturhistoriskt värde genom sin planstruktur och byggnadernas gruppering och volymer.

Vissa byggnader i Myresjö har bevarade originaldetaljer, såsom fasadpanel och mönstrade glastrutor.

SAVE

Att göra en konsekvent inventering och värdering enligt SAVE-metoden låter sig knappast göras inom denna förstudie.

Ett steg i bedömningsprocessen enligt SAVE-metoden är att kartlägga de bebyggda strukturerna genom att identifiera **dominerande drag, bebyggelsemönster** och **element i bebyggelsen**.⁵⁶ Vad gäller dominerande drag kan röra sig om relation mellan bebyggelse och landskap eller strukturskapande rumsliga sammanhang. I det aktuella Myresjö-området är det begränsande vägnätet, småhusområdets plåtå och vyn ner mot kyrkomiljön samt mot husfabriken sådana tydliga dominerande drag.

Om vi i stället studerar ortens bebyggelsemönster söker vi överordnade strukturer i bebyggelsen. Myresjö karakteriseras av samhällets vägkorsning där också kyrkomiljön är belägen. Bebyggelsen sträcker sig i första hand utefter de fyra vägarna från den medeltida bykärnan. I dag dominerar husfabriken norr därom både i egenskap av ett kolossalt byggnadskomplex och som tyngdpunkt för näringslivet.

Om man studerar bebyggelsemönstret inom kataloghusområdet i Myresjö är exempelvis de slingrande lokalatorna, de regelbundet placerade byggnadskropparna och uppdelningen i fristående småhus, långa radhus och kubiska flerfamiljshus uttryck för ett tydligt bebyggelsemönster.

Ett enkelt exempel på företeelser som en SAVE-analys kan ta fasta på. Den befintliga bebyggelsen (Gul och svart) är lagd på den ekonomiska kartan från 1950-talet. Cirkeln visar läget för den medeltida kyrkplatsen och pilen mot denna visar siktlinjen från bostadsområdet och Ringvägen. Övriga pilar visar kommunikationevägarna från sockencentrumet och österut.

Om man slutligen försöker fånga element i bebyggelsen letar man efter arkitektoniska detaljer av särskilt intresse, byggnadstyper, fasader, mindre grönområden osv som samspelar med bebyggelsen. I Myresjö kan dessa arkitektoniska detaljer vara blandningen av fasadmaterial (tegel i olika kulörer, träpanel mm), de oftast lågt hållna trädgårdarna och växlingen mellan gavelställda bostadshus och sådana med långsidorna mot gatan. Även på denna skalnivå kan man framhålla uppdelningen mellan de fristående småhusen, radhusen och flerfamiljshusen.

Ovanstående analys av de byggda strukturerna fokuserar så här långt endast på de gestaltningsmässiga delarna och inte på områdets historiska bakgrund och utveckling, även om den möjligen anas. I stället framträder ett historiskt djup genom att dagens karta läggs ovanpå en äldre. Ett kartöverlägg med dagens karta mot laga skiftets karta från 1850 kan fördjupa den historiska förståelsen av området.⁵⁷ Då framgår att det aktuella småhusområdet etablerades på ett obebyggt område som vid tiden för laga skifte utgjorde en av byns bördigaste åkrar och brukades av Munkagården. De omgivande vägarna mot Vetlanda respektive Korsberga hade ungefär samma sträckning då som nu. I sydväst låg också sockenkyrkan och kyrkbyn. Den nuvarande husfabriken ligger på mark som dels var Myrsjöns vatten, dels Norrgårdens äng och mosse.

Kartöverlägg med den befintliga bebyggelsen (svart), vägar (röda) och lokalgator (vita) lagt på kartan från laga skifte omkring 1850.

Enfamiljshus vid Ringvägen i Myresjö med ursprunglig ytterdörr och ursprungliga fönster med mönstrat glas.

Detalj av fönsterparti med ovanlig spröjsindelning och mönstrat glas nedtill.

Om man i stället gör ett kartöverlägg på den ekonomiska kartan från 1953 kan man studera närområdet strax före exploateringen tio år senare. Likheterna med laga skiftets landskap är tydligt, men den stora skillnaden är att det finns småhusbebyggelse etablerad norr om Korsbergavägen. Dessa småhus har i regel mer kvadratisk plan och brantare tak, än de som uppfördes senare i området. Skolan i nordost var inte heller uppförd i början av 1950-talet.

SAVE-metoden omfattar också en värdering av enskilda byggnader utifrån fem parametrar och i den niogradiga skala som beskrivits ovan. Detta innebär en individuell bedömning av de 30–40 byggnader som tillhör det tidiga 1960-talets utbyggnad. Om man för enkelhetens skull väljer en särskilt välbevarad och typisk representant för småhusen skulle den kunna värderas enligt följande:

- Arkitektoniskt värde: Återhållsam, standardiserad och något anonym gestaltning = 5
- Kulturhistoriskt värde: Kataloghus typiskt för sin tid ingående i ett samtidigt tillkommet enhetligt område i husfabrikens närhet = 3
- Miljömässigt värde: Byggnaden bidrar och är i hög grad en del av områdets samlade karaktär = 4
- Autenticitet/originalitet: Välbevarad interiör, men exteriören är troligen också tämligen oförändrad frånsett en hel del fönsterbyten = 4
- Tekniskt tillstånd: Ett medelgott skick ställt i relation till byggnadens ålder, utan tydliga tekniska skador = 6

Slutsatsen av ovanstående kan mycket ungefärligt ge ett bevarandevärde om ca 4. Bevarandevärdet skall inte uppfattas som ett sammanvägt genomsnitt av de olika parametrarnas värde.

Ekeberg, Hultsfred

Bakgrund

Småhusområdet Ekeberg i de nordvästra delarna av Hultsfred etablerades framför allt på 1960-talet. Hultsfred hade vuxit fram som en plats för militära möten i samband med exercisfältets ianspråktagande från omkring 1800 och drygt 100 år framåt. Som på många andra håll lade befintlig träförädlingsindustri tillsammans med goda järnvägsförbindelser grunden till en husfabrik under 1920-talet. Husföretaget har skiftat namn, men orten expanderade successivt.

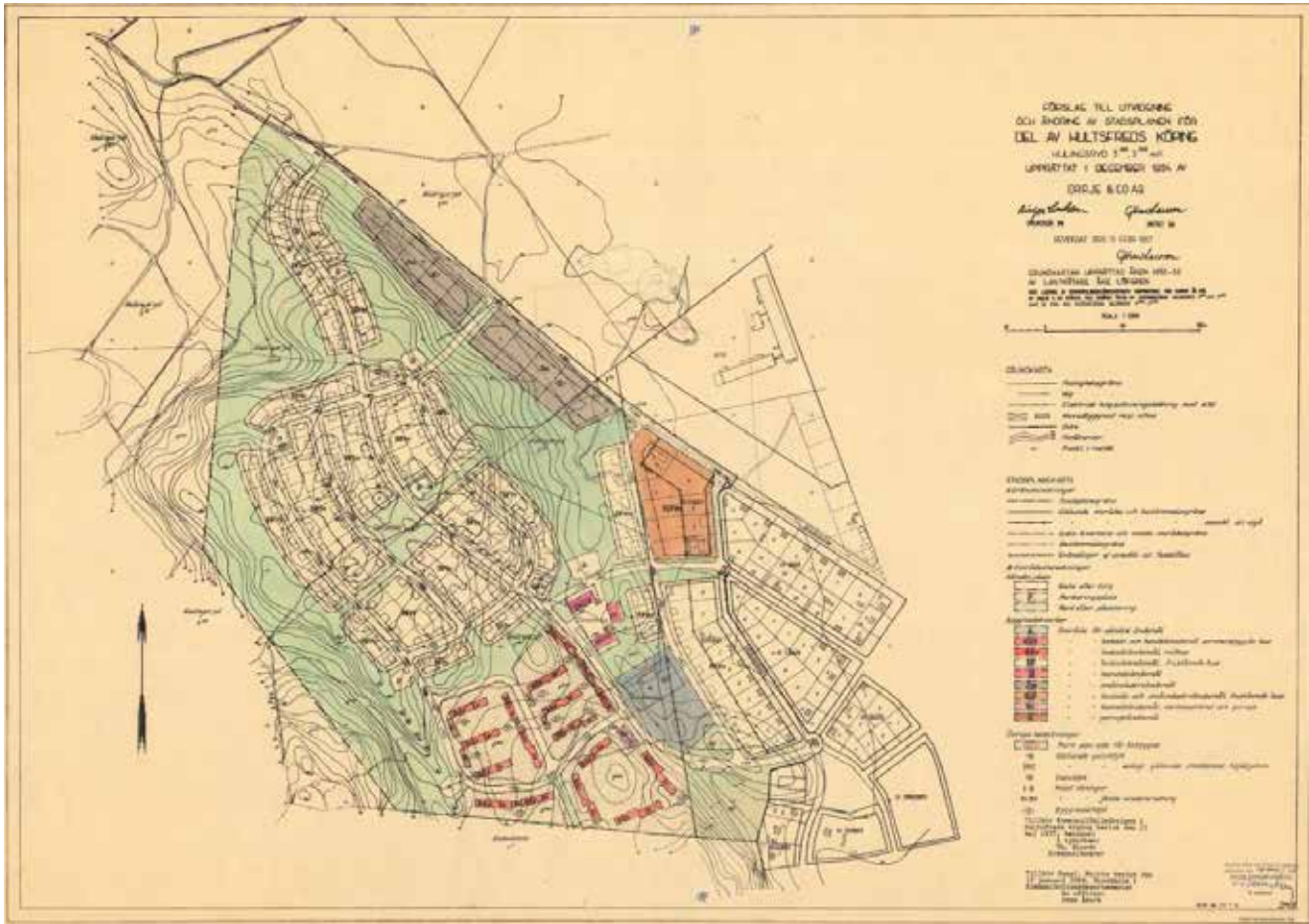

Avsnitt av Ringvägen i Myresjö med likartad, men inte identisk småhusbebyggelse. De exteriöra variationerna består i exempelvis olika fönstersättning och material i gavelröstena.

Planområde och småhusmiljö

Ekeberg är ett område i västra delen Hultsfreds centralort som tillkom på 1950-talet. Utformningen av stadsplanen och bebyggelse utfördes av Orrje & Co 1954, ett konsulterande ingenjör- och arkitektbyrå som startats 1947 i Stockholm.⁵⁸ Planen för Ekeberg delas in i tre delar, tre höjdplatåer. Den lägsta delen i öster var tänkt att bebyggas med tvåvåningshus med vindsinredning men blev inte genomförd som den var tänkt. Den lägsta delen i söder var ämnad för radhuslängor men endast sex längor av sjutton kom att utföras enligt planen. Stadsplaneområdets västra höga del var tänkt för enfamiljshus i en våning med vindinredning medgiven. Detta är den del som är genomförd och som i stort sett kom att bebyggas enligt planen med ca 120 villor. Genom en förändring i norra delen tillkom ytterligare tiotalet villatomter som kom att bebyggas även de. Det är detta villaområde som väckt vårt intresse.

Villaområdet Ekeberg står i samklang med naturförutsättningarna på platsen. Husen ligger luftigt och något indragna från de oftast mjukt krökta gatorna. Villaområdet ligger inbäddat i en skogsridda av tallar där de häck- och staketlösa tomterna osynligt övergår till natur. I trädgårdarna förekommer en del av 1960-talets trendväxter såsom tuja och barrväxter med ett inslag av prydnadsbuskar och yngre eller förnygrade träd. Trädgårdarna avslutas mot gatan med gräsmatta direkt mot låga stödmurar, låga häckar (upp till 0,7 meter höga) eller låga staket av trä eller smide.

"Förslag till utvidgning och ändring av stadsplan för del av Hultsfreds köping..." från 1954 av Birger Carlsson och Göran Larsson vid Orrje & Co AB. Det ofärgade området till vänster visar det planerade småhusområdet, medan den rödmarkerade bebyggelsen nedtill utgörs av radhusbebyggelse.

Villorna som producerats på ortens husföretag är valda med stor omsorg för att bilda en löst sammansatt helhet. Villor med suterängväning där tomten så kräver. Enplansvillor i mitten av området där tomterna är mest lämpade för detta. Villorna är standardvillor från 1950-talet och 1960-talet, mest från det senare årtiondet. Fasaderna utgörs av rött tegel, kalksandsten/mexi-sten, slätputs, liggande panel på förvandring eller stående panel – oftast i en kombination på samma byggnad. Det har berättats för oss att en familj inte ville ha rött tegel i fasaden, men en sådan avvikelse tilläts inte. Likaså tycks endast svarta tak ha tillåtits. En samordning av takformer och som det verkar kravet på röda tegelfasader knyter samman villamiljön. Villorna är välbevarade på ett översiktligt plan men inte utan förändringar. Inredda vindar förekommer inte, den flacka taklutningen möjliggör inte detta. Garage och carport förekommer och garageuppfarter har ibland arbetade platt- eller stenbeläggningar som indikerar att här har man varit mån om detaljerna. Inbyggda altaner förekommer men de är oftast utförda så att de faller in i miljön som helhet.

I mitten av området finns en väl tilltagen öppen nedsänkt yta. Den används som den var tänkt som en lekplats men lekredskapen är underordnade den öppna platsen. Lekplatsytan bidrar även till

att ge villaområdet ett luftigt och omsorgsfullt utfört centrum fritt från gestaltning men med mjuka grässlånter. Området visar spår av det tidiga 1900-talets planerings- och bebyggelseideal transformerat till 1950-talets krav på bilanpassning och rum för medelklassens villadrommar.

Ekeberg är idag år 2023 ett exempel på en bevarad villamiljö för medelklassen som åldrats med behag. Det går att använda samma ord om Ekeberg som man 1997 använde på Landala egnahem för att beskriva dess grundtanke, ”Områdets avskilda karaktär och konstnärligt drivna samstämdhet mellan plan, bebyggelse och natur”.

Att det är så välbevarat berättar att våra krav på vårt boende 1968 egentligen inte är så annorlunda mot idag. Kraven som ställs idag har således kunnat rymmas i det som 1968 års hus erbjöd. Man har slagit ut väggar, fått en öppen planlösning och man har byggt utrum. Dock finns det något som gör att allas egna önskemål inte har fått styra helt fritt. Vad är det som reglerar denna förmodade styrning och återhållsamhet? Är det plan- och bygglagen? Är det kommunen? Är det socialt tryck? Är det förståelse hos de som bor där för att området har kvaliteter som är värda att bevara?

Erfarenheter från fältinventeringen, Ekeberg

Unnerbäck

Identifikation, grundmotiv

När vi betraktar Ekeberg genom Unnerbäcks-modellen försöker vi fånga de upplevda **dokumentvärdena**. Området karaktäriseras av att det är tillkommit under en begränsad period, i första hand 1960-talet och därför upplevs som sammanhållet och bestående av främst kataloghus. Planläggningen är tidstypisk och gjord med omsorg, så till vida att plandispositionen följer topografin, omfattar fria ytor med olika karaktär och skapar tillgänglighet mot angränsande naturområden.

Området berättar något om Hultsfreds historia och visar ortens utveckling vad gäller det stora behovet av nya bostäder efter världskriget. Området berättar också om hur en ny grupp i samhället fick möjlighet att bygga gedigna och funktionella hus i modern och enhetlig stil. Det samhällshistoriska värdet är således tydligt här.

Byggnadsteknikhistoriska värden kan också finnas här. Byggnadsteknikhistoriskt värde kan generellt finnas i många kataloghus då de visar på en viss typ av teknik för massproduktion. Det kan exemplifieras med att man med hjälp av produktionsteknik fick ner priser och fick ett utseende som var anpassat till vad fabriken effektivt kunde producera. Men i vissa fall kan det byggnadsteknikhistoriska värdet bedömas vara särskilt högt i fall inventeraren exempelvis lyckas ta reda på att just ett visst hus eller en viss modell var först i att använda en banbrytande ny teknik eller möjliggjorde

Vy från Ekebergs småhusområde i Hultsfred.

Exempel på en del av ett kataloghus i Ekeberg.

Ett exempel på ett kataloghus där grundstrukturen med tegelfasader, flackt tak med träsarg och fönster med vertikalpost är bevarad, men där ett tillbyggt uterum förändrar exteriören, men kanske inte den hänsynskrävande karaktären?

ett nytt och rationellare sätt att uppföra en byggnad. Denna typ av information kan i första hand fås fram genom djupare studier (intervju, material från producenten, tidningsartiklar etc), vilka inte kunnat göras i detta sammanhang. Samma förutsättningar kan gälla personhistoriskt värde som kan identifieras om inventeraren ges möjlighet att verkligen fördjupa studien.

Om man i stället granskar områdets **upplevelsevärden** lyfts andra perspektiv in, såsom arkitektoniska värde, konstnärligt värden, patina, miljövärde, kontinuitetsvärde mm. Arkitektoniska värden speglas i Ekeberg av att det är en stadsplan och en utformning av byggnaderna som följer några få enhetliga idéer. Från arkitektonisk synpunkt har här skapats en mycket påtaglig samstämd helhet. I ett sådant område är stadsplanen en väsentlig del av den arkitektoniska gestaltningen – med hänsyn tagen till topografi och omgivande skogsmark – vilket är mycket tydlig för Ekeberg.

Miljöskapande värde är naturligtvis relevant inom ett område med en sammanhållen bebyggelsemiljö. De ingående och tämligen enhetliga småhusen bidrar till en enhetlighet som karakteriserar området.

Identitetsvärde är en intressant aspekt. Detta värde bygger på kunskap framför allt hos allmänheten och de som bor i området. I Ekeberg finns delvis redan ett högt identitetsvärde. De som bor där är medvetna om att det finns värden och de ger uttryck för att de upplever identifikation med sitt område (att döma av enstaka samtal med boende), medan det i Myresjö kanske inte finns samma medvetenhet. Här är sannolikt att ett kulturarvsarbete som innebär kunskapshöjning hos de som bor där kan påverka identitetsvärdet. De boendes egen upplevelse är avgörande och här kan vi som arbetar med kulturhistorisk värdering vara med och påverka detta.

I likhet med Myresjö skulle man även kunna identifiera någon form av symbolvärde i bebyggelsen i Ekeberg genom att det torde vara den lokala husfabriken som också levererat områdets byggnader och inte sällan också till företagets anställda.

Förstärkande och övergripande motiv

Förstärkande motiv omfattar exempelvis autenticitet. Det kan vara viktigt att väga in graden av hur välbevarad bebyggelsen är och göra en värdering av vilken tålighet och känslighet området har inför de ändringar som har gjorts kan bli aktuella. Beträktat med en skalnivå som fokuserar på området som helhet är området generellt välbevarat och detta trots att fönster regelmässigt bytts ut, en del ytterdörrar bytts ut, taken ersatts med nya och ofta i ett annat material och en del tillbyggnader gjorts – särskilt uterum på baksidorna. Med blicken fäst på området som helhet stör dessa förändringar inte det antikvariska ögat i någon högre grad.

Pedagogiskt värde bör stödja något av de historiska grundmotiven och i detta fall illustrerar området på ett pedagogiskt sätt hur kataloghus skapades i enhetliga serier, men ändå med en påtaglig grad av variation.

Ekebergs eventuella representativitet för tanken i olika riktningar. Man kan troligen påstå att området är representativt genom att det visar den tidens storskaliga områdeexploateringar som genomfördes med enhetlighet och med ett begränsat urval husfabrikanter och där liknande hustyper grupperar sig inom området. Däremot är området troligen inte representativt om man betraktar dess estetiska kvaliteter och bevarandegrad, enligt vår bedömning.

Allmänt

Kriterier och strukturerad vägledning vid bedömningen av värden är Unnerbäck-modellens starka sida, ungefär som en checklista. Däremot är tankeprocessen svårare att använda i det som Unnerbäck beskriver. Kanske är det just i det sammanvägda värderande momentet som plattformen (se nedan) blir till större hjälp?

En betydelsefull fråga återkommer vi till: vad förväntas av värderingen? Räcker det med ett konstaterande att området är ett särskilt värdefullt område? Behöver de värdefulla byggnaderna pekas ut – kanske i två nivåer? Behöver området och respektive värdefull byggnad karakteriseras? Detta är emellertid inte bara en viktig fråga i förhållande till Unnerbäck-modellen.

Plattformen

Småhusområdet Ekebergs kulturhistoriska sammanhang omfattar områdets bakgrund, tillkomst och fortsatta utveckling. Området anlades i skogsmark där de naturmässiga, topografiska och ekologiska förhållandena var betydelsefulla förutsättningar, men där de kulturarvmässiga förutsättningarna var mer diffusa. Man behövde knappast förhålla sig till äldre bebyggelse, vägar eller ett varierat brukande inom själva området. Visuella samband med några tydliga och fysiska kulturarvslämningar saknas, men däremot finns det systemsamband gentemot den dåvarande köpingens utveckling och då särskilt dess betydelsefulla husfabrik. Sam-

mantaget medförde ortens starkt ökade krav på bostäder och den närbelägna husfabrikens produkter att man här kunde presentera en omfattande varukatalog. Småhusens yttre gestaltning varierar, men den upplevs ändå som mycket enhetligt inom områdets olika delområden och gatusträckningar.

Det är också värt att framhålla stadsplanens utformning. På ett övergripande plan har planförfattarna skapat ett sammanhållet område med småindustri, handel (förverkligad?), skola, flerbostadshus, radhus och fristående villor, men med en tydlig uppdelning. Detta tycks ofta varit en strävan i liknande sammanhang. Själva småhusområdet med kataloghus har en något varierande topografi med det är på ett planare parti som man valt att placera småhusen. I områdets mitt finns en stor öppen gräsmatta med lekplats.

Det aktuella områdets struktur med lokalgaator, byggnadsplaceringar, allmänna ytor och anknytning till omgivande natur här rör från områdets första tid och är än i dag bevarat. Generellt är dessa strukturer, men även byggnaderna i sig i tämligen hög grad oförändrade. Sammanfattningsvis kan området karakteriseras som ett välbevarat småhusområde tillkommet i ett sammanhang med ortens husfabrik som leverantör.

En värdering av området är nästa steg i processen och en sådan kan formuleras så här:

Småhusområdet Ekeberg illustrerar sin tids uppfattning av modern, småskalig bostadsbebyggelse med exempel från en lokal kataloghustillverkarens sortiment. Den för dessa syften tillkomna planen är bevarad och tydligt avläsbar. Även bostadshusens gruppering och deras ursprungliga utformning är tydligt avläsbart. Det är en arkitektonisk kvalitet att utformningen av områdets småhus styrts och härigenom blivit så enhetlig, även om mindre, individuella variationer förekommer. Förändringar som skett genom åren förtar inte den generella upplevelsen av hur miljön framstod vid områdets tillkomst. Bebyggelseområdet har, enligt vår bedömning, härigenom ett särskilt kulturhistoriskt värde genom sin kvaliteterna i planstrukturen och byggnadernas enhetlighet och höga bevarandegrad.

Plattformens metodpaket manar inventeraren att formulera kärnfull text i två led, först det kulturhistoriska sammanhanget, sedan det kulturhistoriska värdet med utgångspunkt i vilken historisk information man kan utvinna. I sin tur upplever vi att detta hjälper oss att komma ifrån alltför detaljerade företeelser såsom eventuella fönsterbyten, och utbytta tak.

SAVE

Som vi nämnde beträffande Myresjö låter sig knappast en mer fullständig och omfattande SAVE-analys sig göras inom denna förstudie.

Ett steg i bedömningsprocessen enligt SAVE-metoden är, som nämnts ovan, att kartlägga de bebyggda strukturerna genom att identifiera dominerande drag, bebyggelsemönster och element i bebyggelsen.⁵⁹ Vad gäller dominerande drag kan dessa röra sig om

Småhus i Ekeberg, Hultsfred, med likartad karaktär, men ändå med en viss variation.

Utsnitt av stadsplanekartan som i sin helhet visats ovan. Här ses de något kurviga huvudgatorna i nordvästlig-sydostlig riktning samt de kortare tvärgatorna. I områdets mitt markeras den öppna lekplatsen och gräsmattan med grönt. Hela området inramas med ett lättillgängligt grönområde. Upptill utefter Norra Oskarsgatan (med grå markering) är avsatt mark för småindustri.

relation mellan bebyggelse och landskap eller strukturskapande rumsliga sammanhang. Dominerande drag i Hultsfred generellt är tätortens belägenhet kring den norra delen av sjön Hulingen där ett stort industriområde går in som en kil i den nordvästra delen. Men de dominerande dragen kan också sökas med ett mer begränsat och snävare fokus. Eftersom Ekeberg etablerades i ett extensivt brukat barrskogsområde finns det knappast bebyggelse, närlig-

I Ekebergs mitt finns en stor gräsmatta och en lekplats.

gande vägsträckningar, vattendrag eller kraftigare topografi att förhålla sig till. Områdets dominerande drag är därför i första hand de som skapades i samband med exploateringen omkring 1960. De dominerande dragen är områdets riktning i nordväst-sydostlig riktning med fyra huvudgator. I en översiktlig karakterisering är det också lämpligt att ta med områdena i sydost med handel, skola, flerfamiljshus och radhus samt Norra Oskarsgatan som är en tydlig barriär i förhållande till tätorten i övrigt. Kataloghusområdet ligger på en förhållandevis jämn plåtå, men det är ändå så kuperat att det skapas variation och att exempelvis suterränghus har uppförts.

Bebyggelsemönstret i Ekeberg är, som också berörts ovan, de rektangulära kvarteren i riktning mot nordväst och sydost. Viktigt är också de omgivande skogsidäerna med vandringsstigar. I kontrast till detta står den tillrättalagda naturen i form av exempelvis lekplatsens gräsmatta och all trädgårdsmark.

Om man försöker fånga element i bebyggelsen inom området Ekberg framträder strukturen för småhusens placering som enhetlig genom att byggnaderna i regel ligger med dragning mot gatan. Vända mot gatan är antingen en långsida eller en gavel.

Att ge sig på en värdering av enskilda byggnader inom Ekeberg ryms inte inom denna förstudie. Det skulle, som beskrivits tidigare, innebära en bedömning av arkitektoniskt värde, kulturhistoriskt värde, miljömässigt värde, autenticitet och tekniskt tillstånd. Dessa olika kriterier skulle var och en erhålla en gradering från 1 till 9 liksom det samlade bevarandevärdet. De i dag ofta efterfrågade karaktärsdragen för att bedöma grad av förvanskning och hänsyn enligt plan- och bygglagen skulle innebära ytterligare ett moment i arbetet. *Bevarandevärde* som begrepp signalerar lite mer frågan ”Bevara eller riva?” snarare än ”Hur skall byggnaden bevaras, användas och utvecklas?”.

SAVE-metodens niogradiga värderingar ger visserligen inventeraren många alternativ i en fingradig skala. Få värderingsnivåer medför lätt att man får många gränsfall. Däremot har SAVE-metodens värderingsnivåer ingen koppling till svensk lagstiftning med värderingsnivåerna allmänt värde, särskilt värde och synnerligen högt kulturhistoriskt värde (PBL, KML).

Sammanfattning, slutsatser och hypoteser

Efter att ha genomfört tester av de olika inventerings- och värderingsmetoderna som beskrivits ovan har en rad preliminära hypoteser kunnat upprättas.

Enstaka kataloghus

En stor andel av kataloghusen tillkom vid exploatering av nya bostadsområden i utkanten av mindre städer och samhällen. Det "typiska" kataloghuset är inte det som uppfördes som en solitär inom ett redan utvecklat villaområde, utan snarare det som var en del i ett nyskapat område med en sammanhållen planstruktur. Detta medför att man som inventerare i första hand bör fokusera på småhusområden där bebyggelsen tillkommit inom ett tydligt definierat område under en begränsad tid – inte på enstaka kataloghus som ingår i ett mer diversifierat sammanhang.

Snarlika, men ändå olika kataloghus i Gullringen.

Kataloghus kan i sig ha ett värde, men i regel är det det sammanhållna kataloghusområdet med flera byggnader som ger en bild av hur samtiden tänkte kring rationalitet och industriell produktion. Vy från Bäckseda söder om Vetlanda.

Kataloghus – planområde

Större delen av kataloghusen ingick i större nyexploateringar vid sin tillkomst. Det tycks vara så att det föregående planarbetet ofta ägnats stor omsorg och detta är viktigt att beakta även vid en kulturhistorisk bedömning. Kataloghusen stod för en tydlig standardisering, men det speciella och unika för respektive småhusområde var i stället ofta planläggningen. Man kan undersöka vilka strukturer planförfattarna tog hänsyn till och vilka förutsättningar man ville ta till vara, undanröja eller förstärka. Vid en kulturhistorisk bedömning bör inventeraren i hög grad bedöma respektive planområde och dess kvaliteter och kulturhistoriska värde.

Skalnivåer

Vid kulturhistorisk inventering och värdering finns det ofta en risk att inventeraren främst fokuserar på bevarandegrad. Välbevarade byggnader ges ett högt värde, men detta är en förenkling där man i alltför hög grad bortser från byggnaders olika typer av värden (enligt Unnerbäcks-metoden) och då inte fäster avseende på byggnadernas kulturhistoriska sammanhang och vilka kunskaper de

Naturområden omger Ekeberg, men finns också i viss mån inom området. Detta visar planerarnas tankar om livskvalitet som kontrast till husbyggandets stränga rationalitet.

Ovan: I regel är det inte det enskilda husets detalj-utformning som har ett kulturhistoriskt värde, men i vissa fall omfattas även ett kataloghus av konstnärlig utsmyckning. Exempel från Gullringen.

Till höger: Ofta är det de övergripande strukturerna och gestaltningen på ett mer generellt plan som ger ett kataloghusområde dess värde. Då kan mindre förändringar var inom ramen för miljöns karaktär ligga inom gränserna vad området tål. Exempel på tillbyggda uterum i Ekeberg, Hultsfred.

Ovan: Tegelfasad med liggande fogar i en gråblå kulör och stående fogar i en brunaktig kulör. Ett exempel på omsorgsfull gestaltning av ett kataloghus.

Till höger: Kataloghus med utbytta byggnadsdelar: dörr, fönster, fasadpanel, takbeläggning osv, men ändå med bevarad huvudkaraktär.

kan förmedla (enligt plattformen) och missar vilka övergripande strukturer och mönster de är en del av (enligt SAVE). Därför gäller det i stället att lyfta blicken och tänka i en annan skalnivå än byggnad för byggnad och att börja mer övergripande: överblicka exempelvis en kommuns olika kataloghusområden, studera och värdera planhandlingar, fältinventera med en storskalig blick för ögonen och först slutligen studera respektive byggnad – kanske inte med en alltför kritisk blick i förhållande till förändringar.

Värderingsnivå och bevarandegrad

Arbetet med en inventering kan avslutas med att de kulturhistoriska värdena preciseras i förhållande till en skala, exempelvis plan- och bygglagens bestämmelser om allmänt kulturhistoriskt värde (8 kap 17 §) respektive särskilt kulturhistoriskt värde (8 kap 13 §). Det kan sannolikt ofta vara viktigt att ett helt kataloghusområde med tillhörande allmänna platser avgränsas som ett kulturhistoriskt värdefullt bebyggelseområde (8 kap 13 §, punkt 3, 4). Det är dessutom lämpligt att peka ut vilka byggnader som bidrar till detta områdes värde. Om helheten på detta sätt framstår som det väsentliga och primära för det kulturhistoriska värdet är det möjligt

för inventeraren att vid bedömningen bortse från att exempelvis fönster är utbytta och delvis förändrade, att tillbyggnader tillkommit (särskilt i icke iögonfallande lägen och inte på gatufasaderna), att takmaterial bytts ut osv. Viktigare är i regel planstruktur med gator, allmänna platser, offentliga eller allmänna byggnader och byggnadsgruppering, generella byggnadsvolymer, fasadmaterial osv. Detta skulle i regel kunna skapa förutsättningar för att helhetsintrycket av områdets värden och kvaliteter bevaras i allt väsentligt.

Detta står i motsats till arkitekturhistorikern Martin Rörbys tankar i en artikel 1996. Han hävdar att miljonprogrammets bebyggelse är ännu mer känslig för förändring eftersom gestaltningen är sparsmakad och saknar stora åthävor.⁶⁰ Tänker Rörby främst på flerfamiljshus och vi på småhus?

Ett exempel på ett tillbyggt och renoverat småhus i Ekeberg, Hultsfred. Tillbyggnaden har gestaltats i enlighet med områdets karaktär och förhållande material – liggande träpanel på förvandring.

Presentation

Många inventerare och antikvarier upplever att det är önskvärt att göra gedigna utredningar och genomarbetade presentationer i samband med byggnadsinventeringar och värderingar. Detta kan stå i ett motsatsförhållande till avnämarnas, oftast samhällsplanerarnas, önskemål om att snabbt kunna bilda sig en uppfattning om en åtgärds förutsättningar att kunna genomföras. Har byggnaden ett särskilt kulturhistoriskt värde – ja eller nej? Skall byggnaden gul- eller blåmarkeras? Säger antikvarien ja eller nej till ombyggnaden? Mycket talar för att Unnerbäcksmodellen och Plattformen lockar till och ger möjlighet att utveckla mer omfattande resonemang, medan SAVE-metodens lättillgängliga kartvisualiseringar och poängsystem ger ett snabbare svar till den som söker det. Särskilt Plattformen kan mana till systematik och reflektion i värderandeprocessen. Antikvarien tvingas till en mer utvecklad reflektion. Som alltid är det av stor betydelse att ta reda på hur en utredning eller ett svar skall presenteras.

Enhetliga kataloghus i Gullringen.

Säkerställande

Av ovanstående resonemang framgår att det är helhetskaraktären som är viktig inom ett område, i regel inte respektive byggnads bevarandegrad i detalj. Detta torde i sin tur leda till att de ingående byggnaderna kan kategoriseras som byggnader med ett allmänt kulturhistoriskt värde och att ändring av dessa skall utföras varsam så att man tar hänsyn till deras karaktärsdrag och tar till vara byggnadernas tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden (PBL 3 kap 17 §). Det torde mer i undantagsfall vara så att de ingående byggnaderna *i sig* är särskilt värdefulla från kulturhistorisk synpunkt vilket skulle motivera ett förvanskningsförbud.

Estetik och arkitektoniskt värde

Plattformen är svårare att använda för estetiska/arkitektoniska bedömningar. Metoden framhåller "att ju bättre en företeelse bidrar till möjligheterna att utvinna kunskap och kommunicera en bredd av kulturhistorisk kunskap- desto högre är dess kulturhistoriska värde".⁶¹ En av våra preliminära ståndpunkter och hypoteser är att ett kataloghusområde i hög grad bör värderas utifrån dess planstruktur och övergripande arkitektoniska värden. Plattformens rapport från 2015 för resonemang kring de estetiska aspekterna men vi upplever ändå att det krävs fördjupning här.

Vid planeringen av nya kataloghusområden har de topografiska förutsättningarna varit viktiga, men i regel har äldre byggda inslag i den redan befintliga miljön inte använts. Ett undantag är ett äldre uthus som ligger mitt i ett enhetligt kataloghusområde i Gullringen.

Kontinuitet och historisk förankring

En tes som vi gick in med i projektet var att undersöka hur nyetablerade områden förhöll sig till respektive plats förutsättningar. Vi har därför gjort historiska kartöverlägg med mera. Det tycks emellertid vara så att de naturmässiga förutsättningarna varit av stor betydelse, främst topografi. Vad gäller de förutsättningar som kan kopplas till kulturarvet och äldre markanvändning tycks dessa ha haft mindre betydelse. Sällan har äldre byggnader bevarats inom ett nyexploaterat område, även om något exempel noterats i Gullringen. Värnandet om utblicken från småhusområdet i Myresjö ner mot kyrkan tycks också i viss mån ha påverkat byggnadsplanen. Ett tydligare undantag är vägsträckningar som man gärna anpassat sig till, men här har sannolikt praktiska och ekonomiska aspekter varit styrande, inte vägsträckningens historiska betydelse. En hypotetisk slutsats är att det ofta inte är värt att fokusera på en plats historiska utveckling före småhusexploateringen och att kontinuitet i regel är svår att hitta.

Exkurs: Sammanhanget bär upp beståndsdelarna

Utblick: Exemplet Landala egnahem

Landala egnahem används här som ett exempel och illustration av vad reglering, tydlighet, kvalitet och invånarnas uppskattning betyder för utvecklingen och bevarandet av en bebyggd miljö – en möjlig jämförelse med kataloghusområden. Det är ett väl avgränsat medelklassområde som allt sedan det byggdes behållit sin karaktär. Området är sedan det byggdes vårdat och omtyckt. Att det 1997 blev riksintresse för kulturmiljövården förvånade nog varken de boende eller kommunen. Områdets uppenbara kvaliteter är uppenbara för såväl boende som besökare.

Riksintressen för kulturmiljövården tillkom i Sverige år 1997. Ett område som fick denna typ av klassning var Göteborgs första egnahemsområde, Landala Egnahem. Ett stycke i själva motiveringen till varför detta område var intressant nog formulerades bland annat på följande sätt ”*Områdets avskilda karaktär och konstnärligt drivna samstämdhet mellan plan, bebyggelse och natur.*” Det som lyfts fram är med andra ord att utformningen av stadsplan och bebyggelse står i samklang med naturförutsättningarna.

Det är Albert Lilienbergs plan från 1911 och Carl Westmans typritningar från 1908 som ligger till grund för Landala egnahems utformning. Planen bygger i sin tur på österrikaren Camillo Sitte (1843–1903) tankar om stadsbyggnad som fick en stor påverkan för svensk stadsplanering. Sitte var den första som klart påpekade att en stad inte endast borde byggas upp av godtyckligt uppräknade hus i det oändliga. Sammanhanget dem emellan är lika viktigt som själva husen som en reaktion mot de nya ofta enahanda stadsmiljöerna, formade ur planläggarens översiktsperspektiv, menade Camillo Sitte att staden borde gestaltas från den upplevande människans synpunkt.

Det är tydligt att Landala egnahem redan från starten blev ett uppskattat och omtyckt område att bo i. Det som var tänkt som en arbetarstadsdel kom i stället att bebos av medelklassen. Planbestämmelserna i området är tydliga och detaljerade, tänkta att hålla samman miljön. Det första huset stod klart våren 1914. I en artikel i Göteborgs-Posten 2022-10-22 intervjuas en par som just rustat upp en bostad i Landala egnahem.

”– Det är dyra hus här, visst är det så. Men tack vare att man inte får ändra fasaderna blir det inte så vräkigt. Det blir ingen tävling om vem som kan bygga ut mest. Det blir inga pooler eller stora soldäck. Det känns skönt.”
Gustaf Hammerbo.

Nästan hundra år senare står det klart att bestämmelserna följs och att området fortsatt är attraktivt. Det kom inte att byggas många områden som Landala egnahem men det är ett mycket tidigt exempel på ett genomarbetat område för medelklassen, låt vara att det var tänkt till arbetarklassen.

Typ D-95 Ritn. nr 521

Katalogerna från kataloghustillverkarna 1960–2000

Inledning

Från 1960 till 2000 såldes många nya villor i Sverige som hade två saker gemensamt. De hade tillverkats i en fabrik och de hade marknadsförts med hjälp av en katalog. Husen var det man i dagligt tal kallar kataloghus.

Under perioden 1950–1980 uppfördes 800 000 småhus och övervägande delen, 600 000 var friliggande enfamiljshus. Enfamiljshuset som varit landsbygdens och de mindre tätorternas typiska boendeform, blev under 1960-talets andra hälft och 1970-talets början vanligt förekommande även i storstädernas ytterområden. Kataloghusföretagens leveranser under åren 1950–1980 omfattade i stort sett hälften av den totala småhusmarknaden men vissa variationer förekom under åren.

Inventering av huskataloger på de två läns museerna

Jönköpings läns museum har i sina samlingar ett begränsat antal kataloger men man kompletterar aktivt för att bredda samlingen. Kalmar läns museum har en omfattande samling kataloger från tre stora tillverkare i Kalmar län men även en del kataloger från övriga Småland.

Kontakter med Kungliga biblioteket, Stockholm

I förstudien ingick även att kontakta Kungliga Biblioteket för att med dem diskutera eventuella framtida samarbetsformer. Ett möte hölls med Christopher Natzén (forskningsstrateg) och Love Börjeson (verksamhetsledare för KB-labb). Kungliga Biblioteket hade inför mötet gjort stickprov i vad de har i samlingarna, de ligger i vardagstrycksamlingen, se bifogat dokument. Kungliga Biblioteket säger själva att de har ett stort material vad det gäller huskataloger vilket stickprovsundersökningen visat.

Love och Christopher beskrev hur de jobbar med externa samarbetspartners. De står för framplockande av material men själva tillgängliggörandet i specifika projekt sker med externa medel. De är med och utvecklar en modell för genomförandet. En extern samarbetspartner som de haft på senare tid har varit Vitterhetskademien. Love och Christopher tycker att våra tankar i förstudien är intressanta för dem och att de i princip gärna ser ett samarbete. Det är en typ av tryckt material som inte uppmärksammas som en resurs. Den folkliga aspekten på materialet är ett plus.

Huskatalogerna – försäljningskanal och kommersiellt tryck

Svenskar har en lång tradition av att handla varor från en postorderkatalog med konsumtionsvaror. Åhlén & Holm är kanske det mest kända exemplet som startade redan 1899. Att beställa och

Illustration från katalog från Gullringshus 1975.

välja ett hus från en katalog är en företeelse som har vissa likheter med varukatalogerna. Det fanns enstaka huskataloger redan på 1800-talets andra hälft men det stora genombrottet kom på 1920-talet då kataloger med villor presenterades. Många hus som tillverkades av husindustrierna hamnade på landsbygden, mindre samhällen och städer.

Den nu föreliggande förstudien berör perioden från 1960 fram till 1990-talets slut. Och den sammanfaller med den expansiva efterkrigstiden med ökat välstånd och längtan efter ett eget hem i villa.

Kombinationskatalog från AB Myresjöhus och AB Vetlandahus AB

1960-talet

Under detta årtionde flyttade många från landsbygden till arbetsplatser i städerna. För medelklassen blev en villa för första gången ett realistiskt mål. Den vanligaste typen av villa var i ett plan med källare. I källaren kom gillestugan att introduceras på 1960-talet, ett rustikt rum för samvaro med öppen spis. Fasadmaterialet rött- eller gult tegel är sedan 1950-talet populärt och fortsatte att vara så in på detta årtionde. En typ av fasadtegel, mexi-sten eller kalkcement-teglet blev mycket populärt under 1960-talets andra hälft. Fogelförshus lanserade 1961 sin floraserie där fasaden bestod av brunbetsade träpartier och mexi-sten, en fasadtyp som kopierades av flera hustillverkare. Enkla flacka sadeltak med tvåkupigt tegel eller betongpannor dominerade under hela årtiondet.

En annan ny typ av villa var vinkelhus med låglutande pulpettak som lanserades av Hjaltevadshus. Mot slutet av årtiondet blev det under några år populärt att enplansvillan i vitt mexi-sten får en mörklaserad sarg i fjällpanel kring taket som dolde ett låglutande pulpettak – ”skolådetak”.

I gruppbyggda områden färgsattes vanligen alla villorna likadant, något som även gällde val av fasadtegel. Planlagda villaområden var ofta större än tidigare årtionden och de gjordes i samklang med terrängen och gärna omgivna av skogstridåer. Villaområden planlades med rundkörningsgator som ofta saknade trafikseparering, detta gällde särskilt större villor där man förväntade sig att få parkera på den egna tomten. I slutet av årtiondet blev det mer vanligt med säckgator och då med separerad parkering.

Villor med stora glaspartier och atriumhus var villatyper som förekom i begränsad omfattning men som aldrig kom att ingå i husfabrikanternas utbud.

Från 1950-talet och under 1960-talet byggde man ofta källare med tvättstuga. Uppvärmningen skedde vattenburen värmeledning. Oljetank inomhus med oljepanna som också stod för varmvattnet och som i många fall också gick att elda med ved. Villorna planerades med skorstenspipa som möjliggjorde öppna spisar och ventilation förutom att avleda rökavgaser från själva oljepannan i källarutrymmet.

1970-talet

De stora barnkullarna från 1940-talet blev nu en stark grupp som i stor omfattning skaffade sig villa eller ett radhus. Den stora efterfrågan kombinerat med en stark inflation och fördelaktiga lån gjorde att denna typ av boende blev populärt. Husfabrikanterna producerade nya typer av hus som 1½-plans villan med stort neddraget tak med 45 graders lutning där mellanbjälklaget är en del av takstolen. På ena gaveln återfanns en indragen balkong, ett karakteristiskt inslag i denna typ av villa. Svart betongtegel och lockpanel i trä var det mest förekommande på denna typ av villa. Taket dominerar upplevelsen av denna hustyp.

Under detta årtionde tog man en ny typ av tomtmark i anspråk, åkermark blev till tomter med platta på mark för att möta den stora efterfrågan. Tomterna blev mindre och planeringen av områdena blev ofta mindre omsorgsfull. Bilen parkerades intill huset. Suter-ränghuset hade en fortsatt popularitet.

Det källarlösa huset saknade skorstensstock. Uppvärmningen skedde nu med direktverkande el eller fjärrvärme. En ny typ av rum skapades, grovköket. Här återfinns varmvattenberedaren och funktionen tvättstuga med tvättmaskin och torkskåp. Oljekrisen 1973 satte fokus på energibesparing och isoleringen av husen ökades och fönstren blev mindre för att klara energikraven.

År 1974 lanserade Hultsfredshus det första kataloghuset som blickar bakåt, kanske mest genom att det fick heta "Herrgården". Detta kataloghus hade brutet tak mer halvvalmade gavelspetsar. En annan tillverkare, Eksjöhus, presenterade landskapshus som var inspirerade av lokal byggnadstradition.

1980-talet

Under slutet av 1970-talet blev bungalowinspirerade hus populära. Dessa fortsatte att locka husköpare och utvecklades under 1980-talet och storleken på husen ökade. Det flacka valmade taket med svarta betongpannor kombinerades gärna med kalkcementtegel i pastellfärger. En populär typ var 1½-planshus med fasadutformning hämtad från äldre typer av svenska mangårdsbyggnader från 1890-talet som omtolkas och anpassas till husindustrins krav på rationellt byggande. Takvinkel var nu flackare än på 1970-talets hus.

Grupphus och radhus byggdes fortsatt som 1½-planshus men nu gärna med en utbyggnad på bottenvåningen. Fasaderna var oftast en lockpanel med vita knutar.

Bättre isolerande fönster gjorde att fönsterstorleken kunde ökas och spröjs blev åter populärt. Burspråk blev modernt, gärna som en variant som ryms under takfallet.

Nya villabebyggelse lades ofta som kompletteringsområden intill redan existerande hus. Det blev mer vanligt att tomten anpassades till byggnaden i stället för tvärt om. Tomterna blev mindre och gatorna gjordes smalare för att spara utrymme.

Marknadsföring av Gullringshus 1975.

Huset *Solringen* från Gullringshus 1981.

1990-talet

Villabygget under detta årtionde var inte så omfattande som under de föregående 20 åren. År 1991 skakades hela fastighetsbranschen om av en djup kris och efter det byggdes husen kring 100 m² för att vid slutet av årtiondet ligga på 150 m². Det blev hus som anpassades individuellt efter köparens önskemål och det var bara att välja en stil eller årtionde för att finna inspiration och förebilder.

Resultatet blev en bebyggelse som vid en närmare granskning inte var en kopia av äldre hus utan mer fria tolkningar. Detta gjorde att nya områden med bebyggelse fick en blandning av hustyper och byggnadsstilar på förhållandevis begränsade tomtor.

Entréer och farstuvistar blev viktiga element som betonades i arkitekturen. Gamla fönsterformer återkom men profilering och beslag förändrades och spröjsen var utanpåliggande som en dekoration.

Ekologiskt byggande och tankar om resurshushållning vann insteg. Intill större städer förvandlades äldre fritidshus till permanentboende. Under de sista åren på detta årtionde vann nyfunksen mark och den blev den stil som kom att dominera under det kommande årtiondet efter millennieskiftet.

Katalog från Kvalitets-hus AB i Landsbro 1998.

Huskatalogerna som idébärare och kommersiellt tryck

Ibland förs det fram att det som ligger i tiden och blir modernt startar med kläder och sedan syns färger och trender som sätter spår i heminredningen. Det sista steget är vårt boende, där tar det längre tid innan det sker en förändring av vår hemmiljö. Att samla föremål från 1900-talets olika årtionden har under flera år varit ett stort intresse hos oss svenskar i olika åldrar. Det blir då naturligt att reflektera över den tid då produkterna tillkom. Huskatalogerna är en ingång till vår uppfattning av vårt villaboende under 1900-talets andra hälft.

Identifiera och berika boendet

Det kommersiella tryck som en huskatalog från en av många hus-tillverkare utgjorde hade en kort aktualitet, oftast kanske endast ett år. Det var under 1900-talets andra hälft som antalet husfabrikanter växte stort och ett sätt av få kontakt med presumtiva kunder var genom att distribuera kostnadsfria kataloger. En slit- och släng trycksak som när den inte längre var aktuell kastades bort. I katalogen blev boendet en dröm eller en överkomlig boendemöjlighet beroende på din ekonomi. Huskatalogen gjorde villaboendet till en kommersiell produkt som hade sin passiva styrning från staten genom att bostadens storlek i praktiken bestämdes av lånebestäm-melser.

Den stora mängd villor som utmärker Sveriges villastäder, tätorter och landsbygd har i många fall en koppling till husindustrin. Idag har länken mellan boendets utformning och husets tillkomst gått förlorad. En villa är en villa är en villa.

Den stora mängd villor som uppfördes under 1900-talets andra hälft upplevs i många fall blivit anonyma och historielösa. På tv ger program som ”Det sitter i väggarna” incitament till fler att reflektera över att alla boenden har en historia, vare sig de är gamla eller från något årtionde på 1900-talet, något vi märker på läns museerna. Dagens unga vuxna är vana vid att snabbt söka fakta på internet. Där finns ännu inte något omfattande material publicerat kring den stora mängden villor som kan spåra sin historia tillbaka till en industri.

Det är bara en tidsfråga innan kulturmiljövården förväntas lägga större och större resurser på att möta en publik som forskar i det egna huset som inte är mer än kanske 50–60 år gammalt. Hur kan vi inom arkiv-, bibliotek- och museisektorn svara upp mot detta kommande behov. Artificiell intelligens är en metod som många ser som en lösning.

Digitalisering

Huskatalogerna kan digitaliseras och i förlängningen göras tillgängliga för AI. Frågor som uppstår är om fotograferingen/skanningen förutsätter att man har flera kopior av varje katalog, vilket det gör meddelar Kungliga Biblioteket. En fotografering medför att det fysiska exemplaret prepareras genom att det plockas isär inför fotograferingen.

Målet med en digitalisering

Genom att göra huskatalogerna sökbara tillgängliggör vi en tryckt produkt som idag är svår att få tag på. Målet är att husägare eller husintresserade ska kunna få ta del av mer information om villor från husindustrier. De framkomna uppgifterna kan öka intresset för att förstå och värdera denna hustyp.

Slutnoter

- 1 Edlund 2004.
- 2 Franzén 2015, Franzén & Börjesgård 2021, Franzén & Olofsson 2021, Olofsson et al 2021.
- 3 Stavenow-Hidemark 1971.
- 4 Jonsson 1985.
- 5 För en historisk bakgrund kring värdering och urval av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse, se exempelvis Wetterberg 1992: 94–112.
- 6 Hofrén 1965:123–126.
- 7 Storgatan i Vimmerby 1965.
- 8 Inventeringen utfördes i Grännas äldsta stadskärna av tillfällig personal och omfattade kortfattade beskrivningar, försök till datering, fotografier och vissa uppmättningsritningar av byggnadsdetaljer såsom beslag mm. Den sammanfattande kartan med de kulturhistoriskt värdefulla byggnaderna angivna gick förlorad i ett tidigt skede. Jönköpings läns museums arkiv.
- 9 Rosén 1967.
- 10 Rentzhog 1971:3–4.
- 11 Rentzhog 1971:17.
- 12 Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering 1976:6, 25.
- 13 Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering 1976: 73, 77 och 85.
- 14 Kulturhistoriskt intressant bebyggelse... 1978: 3.
- 15 Wetterberg 1992:105–106.
- 16 Bebyggelseinventering i Tranås kommun, 1975 (Jönköpings läns museums arkiv).
- 17 Seminarium ”Värdering och inventering... 1985: 3–4 (Jönköpings läns museums arkiv)..
- 18 Seminarium... 1985:9–10.
- 19 Seminarium 1985:12–13.
- 20 Seminarium ... 1985:13.
- 21 Seminarium ... 1985:13.
- 22 Seminarium... 1985:14, 15.
- 23 Seminarium... 1985:passim, 16, 18,
- 24 Karp 2016.
- 25 ICOMOS (International council on monuments and sites) är en internationell organisation för professionellt arbetande inom kulturmiljöområdet.
- 26 Främst Wetterberg 1992 och Olsson 2003.
- 27 Karp 2016:25–25.

- 28 Karp 2016:24–25.
- 29 Karp 2016:17–15 (uppsatsen har en inkonsekvent paginering).
- 30 Karp 2016:15–17.
- 31 Karp 2016:17–20.
- 32 Uppgifter via e-post: Therese Kreisel, Verksamhetschef, Samhällsbyggnad, Skellefteå kommun (2023-06-21). Pernilla Lindström, avdelningschef kulturmiljö, Skellefteå museum (2023-06-14). ”Q = Byggnad som är särskilt värdefull enligt Plan- och bygglagens åttonde kapitel. Förändringar och tillägg får inte förvanska dess karaktär.” Detaljplan för Kv Pegasus, Dnr 2011-1534.
- 33 Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering 1976:32–33.
- 34 3 kap 1 § Kulturmiljölagen.
- 35 8 kap 13 § respektive 17 § plan- och bygglagen.
- 36 Stewénius 1998:59–68.
- 37 Unnerbäck 2002:5–6.
- 38 Unnerbäck 2002:21–25, 49–106.
- 39 Unnerbäck 2002:96.
- 40 A Unnerbäck presentation av modellen vid Föreningens Byggnads-Antikvarisk Regional Krets årsmöte 2014-03-05.
- 41 Génétay & Lindberg 2015.
- 42 Génétay & Lindberg 2015:31–33.
- 43 Génétay & Lindberg 2015:9.
- 44 Föreliggande sammanfattning av metoden bygger främst på Hökerberg 2005 och SAVE – Kortlaegning... 2011.
- 45 Hökerberg 2005:73.
- 46 Hökerberg 2005:16
- 47 Hökerberg 2005:241–247.
- 48 Nedanstående resonemang bygger i hög grad på Génétay & Lindberg 2015:15–29.
- 49 Génétay & Lindberg... 2015:28.
- 50 Unnerbäck 2002:24, 75–79, Génétay & Lindberg 2015:20–29, 64–84, Hökerberg 2005:80.
- 51 Erixon & Ericson 1952:560.
- 52 06-MYR-212.
- 53 06-MYR-285.
- 54 Åsgrim Berlin 2007:221.
- 55 Unnerbäck 2002:57.
- 56 Hökerberg 2005:75–76, SAVE – Kortlaegning... 2011:16–19.
- 57 Lantmäterimyndigheternas arkiv 06-MYR-31, upprättad 1850, omarbetad 1865–66.

58 Stadsplanen förelåg i en version 1957 med civilingenjör Birger Carlsson och arkitekt Göran Larsson som huvudförfattare och med senare revideringar av Göran Larsson. Båda dessa arbetade för konsultföretaget Orrje & Co AB, Stockholm.

59 SAVE – Kortläggning... 2011:17–19.

60 Rörby 1996:136.

61 Génetay & Lindberg 2015:37.

REFERENSER

Arkiv

Jönköping

Jönköpings läns museum, topografiska arkivet

Kalmar

Kalmar läns museum, topografiska arkivet.

Personkontakter

Bo Bergman, tidigare ingenjör på Hultsfredshus samt kommunalråd

Anders Houltz, forskningschef vid Centrum för Näringslivshistoria

Christopher Natzen, forskningsstrateg, Kungliga biblioteket

Love Börjeson, verksamhetsledare för KB-labb, Kungliga biblioteket

Britt-Marie Börjesgård, fd antikvarie

Emma Karp, bebyggelseantikvarie, Västmanlands läns museum

Leif Jonsson, Fil. dr, Västerås

Eva Löfgren, Fil. dr, Institutionen för kulturvård, Göteborgs universitet

Kataloghusägare i våra fallstudieområden

Litteraturlista

Almevik, Gunnar & Gustafsson, Christer (red.) (2021). *Kulturvård: en introduktion*. Första utgåvan Göteborg: Bokförlaget Korpen

Bebyggelsehistorisk tidskrift, Nr. 24 (1992): *Landsbygdens bostäder* (red. Jonsson, Leif & Berg, Kristian. Föreningen Bebyggelsehistorisk tidskrift, 1992

Björk, Cecilia, Reppen, Laila & Kallstenius, Per (1983). *Så byggdes husen 1880–1980: arkitektur, konstruktion och material i våra flerbostadshus under 100 år*. Stockholm: Statens råd för byggnadsforskning

Börjesgård, Britt-Marie (2017). *Boro-hus: fördjupad beskrivning av industriområdet i Landsbro, Lannaskede socken i Vetlanda kommun, Jönköpings län*. Jönköping: Jönköpings läns museum

Edlund, Richard (2004) Red. *Kataloghuset: det egna hemmet i byggsats*. Stockholm: Byggförl. i samarbete med Jönköpings läns museum, Kalmar läns museum och Smålands museum

Elsässer, Björn (1969). *Kataloghusmarknaden 1962–1966*. Lund:

Eriksson, Anna-Maria (2014). *Energieffektivisering av klimatskal med hänsyn till kulturhistorisk värdering: Fallstudier av tre befintliga småhus från 1900-talet ur bevarandesynpunkt*. Självständigt arbete på grundnivå (kandidatexamen), 10 poäng / 15 hp. Studentuppsats (Examensarbete)

Eriksson, Runar (1978). *Monteringshusbranschens utveckling under 70-ta-*

let: en enkätstudie. Gävle

- Erixon, Sigurd & Ericson, Olof (red.) (1952). *Sveriges bebyggelse: statistisk-topografisk beskrivning över Sveriges städer och landsbygd. Landsbygden. Jönköpings län, D. 1, Alseda, Bellö, Bäckseda, Edshults ... socknar samt Vetlanda landskommun*. Uddevalla: Hermes
- Franzén, Anders (2015). *Moderna bruksorter: en studie av samhällen i symbios med företag med särskilt fokus på Fagerhult*: Gustav Adolfs socken, Habo kommun, Jönköpings län. Jönköping: Jönköpings läns museum
- Franzén, Anders & Börjesgård, Britt-Marie (2021). *Värnamo stad, yttre områden. Kulturhistorisk inventering och karakterisering*. Jönköpings läns museum
- Franzén, Anders & Olofsson, Veronica (2021). *Kyrkbyar och småorter i Habo kommun. Kulturhistorisk inventering och karakterisering*. Brandsatorps, Gustav Adolfs och Habo socknar i Habo kommun, Jönköpings län [Elektronisk resurs]. Jönköpings läns museum
- Fredengren, Christina, Jensen, Ola W. & Wall, Åsa (red.) (2012). *I valet och kvalet: grundläggande frågor kring värdering och urval av kulturarv*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Génétay, Cissela & Lindberg, Ulf (2015). *Plattform Kulturhistorisk värdering och urval [Elektronisk resurs] grundläggande förhållningssätt för arbete med att definiera, värdera, prioritera och utveckla kulturarvet*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Grundberg, Jonas (2000). *Kulturarvsförvaltningens samhällsuppdrag: en introduktion till kulturarvsförvaltningens teori och praktik*. 1. uppl. Göteborg: Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet
- Hofrén, Erik (1965). "Principer för byggnads- och miljöinventering" I *RIG, Tidskrift utgiven av Föreningen för svensk kulturhistoria*.
- Hökerberg, Håkan (2005). *Att fånga det karaktäristiska i stadens bebyggelse: SAVE-metoden som underlag för bevarandeplanering*. Diss. Göteborg : Göteborgs universitet, 2005
- Janson, Sverker (1974). *Kulturvård och samhällsbildning*. Stockholm: Nordiska museet
- Jonsson, Leif (1985). *Från egnahem till villa: enfamiljshuset i Sverige 1950–1980*. Diss. Uppsala : Univ.
- Junghard, Malin (2011). *Välkommen hem!: – marknadsföring genom småhuskataloger under en femtioårsperiod, 1960–2010*. Självständigt arbete på grundnivå (kandidatexamen), 10 poäng / 15 hp. Studentuppsats (Examensarbete)
- Kulturhistoriskt intressant bebyggelse – vad är det: utdrag ur Kompendium till statens planverks energiläroplan hösten 1978*. (1979). Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Lindström, Cajsa & Rentzhog, Sten (1987). *Byggnadstradition på den svenska landsbygden: bearbetningar av 10 års byggnadsinventeringar*. Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Olofsson, Veronica, Franzén, Anders, Franzén, Ådel V (2021). *Habo tätort. Kulturhistorisk inventering och karakterisering av Habo tätort, Habo socken i Habo kommun, Jönköpings län*. Jönköping: Jönkö-

pings läns museum

- Olsson, Krister (2003). *Från bevarande till skapande av värde: kulturmiljövärderna i kunskapsambället*. Diss. Stockholm : Tekn. högsk., 2003
- Pettersson, Richard (2003). *Den svenska kulturmiljövärdens värdegrunder: en idéhistorisk bakgrund och analys*. Stockholm: Univ.
- Rentzhog, Sten (1971). *Byggnadsinventering: förslag till riktlinjer*. Stockholm:
- Riksantikvarieämbetet (1984). *Att upprätta program för kulturminnesvård: vägledning för upprättande av regionala kulturminnesvårdsprogram*. Stockholm: LiberFörlag/Allmänna förl.
- Rosén, Sander (1967). *Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering*. Stockholm: Nordiska museet
- Rörby, Martin (1996). *Vad är värt att bevara?. En miljon bostäder I* [redaktör: Martin Rörby]. S. 134–141
- Skirmark, Sven-Gunnar (2007). *Husen som formar Sverige: [Myresjöhus 1927–2007]*. Vetlanda: Myresjöhus
- Stavenow-Hidemark, Elisabet (1971). *Villabebyggelse i Sverige 1900–1925: inflytande från utlandet, idéer, förverkligande*. Diss. Uppsala : Univ.
- Stewénius, Jonna (red.) (1998). *Kulturmiljövärdens bebyggelseregister Inventeringshandbok. I.* [uppl.] Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Storgatan i Vimmerby.* (1965). Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Unnerbäck, R. Axel (2012). *Kulturhistorisk värdering av bebyggelse*. [Ny utg.] Stockholm: Riksantikvarieämbetets förlag; Tillgänglig på Internet: <http://kulturarvsdata.se/raa/samla/html/292>
- Wetterberg, Ola (1992). *Monument & miljö*. Diss. Göteborg : Chalmers tekn. högsk., 1993
- Vägledning för kulturhistorisk bebyggelseinventering.* (1976). Stockholm: Riksantikvarieämbetet
- Åsgrim Berlin, Agneta (red.) (2007). *Visioner och vardagsarkitektur: byggnadskonst i Jönköpings län under 1900-talet*. Jönköping: Jönköpings läns museum

Otryckta källor

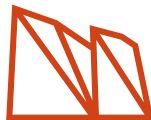
- Bebyggelseinventering i Tranås kommun*, Jönköpings läns museum 1975.
- Karp, Emma (2016). *Kulturhistorisk värdering av 1980- och 90-talsbebyggelse – fokuserad utifrån samhälleliga beslutsprocesser*. Kandidatuppsats, Göteborgs universitet.
- SAVE – Kortlægning og registrering af bymiljøers och bygningers bevarandevaerdi. Kulturministeriet, Kulturarvsstyrelsen 2011.
- Seminarierapport *Åtgärder för att bevara värdefull efterkrigsbebyggelse*. KTH 1985.

Administrativa uppgifter

Jönköpings läns museums dnr:..... 2022-348
Riksantikvarieämbetets dnr:..... RAÄ-2022-2446
Rapportförfattare:..... Richard Edlund, Anders Franzén, Ådel V Franzén, Liselotte Jumme
Rapportansvarig redaktör:..... Anders Franzén
Rapportgranskning:..... Mikael Nordström
Län:..... Jönköpings och Kalmar län

Dokumentationsmaterialet förvaras i Jönköpings läns museums och Kalmar läns museums arkiv.

Nästan alla har en relation till kataloghus. De finns i rik mängd, spridda över hela landet, men har ofta sitt ursprung i någon av Smålands talrika husfabriker. Föreliggande studie vill både ta ett första steg till att problematisera hur vi värde-
rar denna bebyggelse i dag och verka för ett ökat intresse för denna "arkitektur i platta paket".

Byggnadsvårdsrapport 2024:14
JÖNKÖPINGS LÄNS MUSEUM